

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра „Философия“

ЙОРДАН ПЕТРОВ ДЕТЕВ

ВИРТУАЛНА ПУБЛИЧНОСТ И ДЕЛИБЕРАТИВНА ДЕМОКРАЦИЯ

АВТОРЕФЕРАТ

НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД ЗА ПРИДОБИВАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНА
И НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР“

Професионално направление

2.3. Философия („Философия на културата“)

Научен ръководител:

проф. д.ф.н. Пламен Макариев

София, 2017 г.

Дисертационният труд е обсъден и одобрен за защита на заседание на катедра „Философия“ към Философския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ на 23 януари 2017 г.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 26 май 2017 г. в зала 63 на СУ „Св. Климент Охридски“ пред жури в състав:

проф. дфн Мария Димитрова – председател и рецензент

Чл. кор. проф. дфн Васил Проданов - рецензент

проф. дфн Лазар Копринаров - становище

проф. дфн Пламен Макариев - становище

доц. д-р Димитър Вацов - становище

Дисертационният труд е с обем 230 страници и се състои от Увод, три глави, заключение и библиография

Библиографията включва 126 заглавия на български и английски език

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

Увод

- 1.1. Виртуалната публичност като комуникация
- 1.2. Какво променя виртуалната публичност?
- 1.3. Делиберативната демокрация във виртуалната публичност
- 1.4. Делиберативен форум „МЕГДАН“

Глава I Общ преглед на теорията на делиберативната демокрация

- 2.3. Публичност и непубличност
- 2.4. Публичност – политика – морал
- 2.5. Плурализъм на публичността
- 2.6. Същинска и фиктивна легитимност
- 2.7. Процедурализъм и субстантивизъм на легитимността
- 2.8. Образователната инициатива

Втора глава – Характеристики на виртуалната публичност

- 3.1. „Врагове с мрежов билет“
- 3.2. Инструментални средства за борба с манипулациите
- 3.3. Правителствената отзивчивост

Трета глава – Логическо описание на делиберативен Интернет форум “МЕГДАН”

- 4.1. „Философията на МЕГДАН“
- 4.2. Функциите на модератора
- 4.3. Заключение

5.1. Приноси

Библиография

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА

УВОД

- 1.1. Виртуалната публичност като комуникация
- 1.2. Какво променя виртуалната публичност?
- 1.3. Делиберативната демокрация във виртуалната публичност
- 1.4. Делиберативен форум „МЕГДАН“

ПЪРВА ГЛАВА – Общ преглед на теорията на делиберативната демокрация

- 2.1. Публичността – моделът на Ю. Хабермас
- 2.2. Комуникация и публичност
- 2.3. Публичност и непубличност
- 2.4. Публичност – политика – морал
- 2.5. Плурализъм на публичността -
- 2.6. Същинска и фиктивна легитимност
- 2.7. Процедурализъм и субстантивизъм на легитимността
3. Извращенията с публичната комуникация в Интернет
- 3.1. „Врагове с мрежов билет“
- 3.2. Виртуални платформи в публичната сфера

ВТОРА ГЛАВА – ДЕМОКРАЦИЯ – ДЕЛИБЕРАЦИЯ – ВЛАСТ

- 4.1. Публичната делиберация като защитена от възможните манипулации публична комуникация
- 4.2. Демокрация и власт
- 4.3. Типове демокрации
- 4.4. Е-демокрация
- 4.5. Модернизиране на демокрацията
- 4.6. Сигурност и защита неприкосновеността на личния живот
- 4.6.1. Делиберативният модел на Джеймс Фишкин
- 4.6.2. Моделът на Гутман и Томпсън
- 4.7. Специфика на делиберативно вземаните решения
- 4.7.1. Ненасилственото предимство на по-добрия аргумент – правила и начин на употреба
- 4.7.2. Процедурата като защита на публичната комуникация от манипулации
5. Проблеми на публичната делиберация в Интернет
- 5.1. Как действа „комуникативната власт“?
- 5.2. Публичната сфера и Интернет
- 5.3. Публична делиберация и Интернет – общи сведения

ТРЕТА ГЛАВА - Делиберативен форум Мегдан

- 6.1. Избор на подходящ език за описание
- 6.2. Образователно ниво на делиберативен форум „Мегдан“
7. Концептуална рамка
- 7.1. Опит за оценяване на мненията в една дискусия
- 7.2. Инженерия на Модела
- 7.3. Системна класификация на мненията
- 7.4. Делиберативен форум „Мегдан“ – логическо описание
- 7.5. Интерфейс и функции

IV. Заключение

V. Приноси

Библиография

Увод

Виртуалната публичност се оформи като активна комуникационна среда, годна за разностранни публични употреби, след навлизането на web 2.0, с появата на wi-fi, технологиите за комуникация, методите за работа с огромни масиви от данни, развитието на мрежовите езици за програмиране и напоследък, мобилните устройства, очертали оптималната периферия за мултимедийно общуване в реално време (две камери – лицева и задна, виртуална клавиатура и чувствителен дисплей (touch screen)).

На прага на web 3.0 сме, миналата година сериозен прогрес отбеляза т.нар. дълбоко учене (deep learning) – машините да "мислят" и "действат" като хора, без допълнителни инструкции. А Интернет шпионирането осветли как се извлича информация от различни източници в Мрежата.

Новите системни средства промениха комуникацията и преструктурираха виртуалното публично пространство, където каналите за комуникация са отворени, свободни, достъпни и безплатни. Това рефлектира върху платените медии. А виртуалността раздаде „електронни писалки“ за всички желаещи да публикуват в (плат)формите за споделяне – уеб блог, Интернет форум, социални мрежи, Инстаграм и др. Новата медия смеси пет информационни канали и добави интерактивността помежду им. На този бляскав фон ниското доверие към Интернет като среда защитена от манипулации, направо шокира.

Подобно културно преобразуване тече от незапомнени времена. Принципната разлика с днешното му продължение е, че материалите са виртуални, сиреч безплатни, а инструментите – автоматизирани машини.

Как променя виртуалната публичност съзнанието ни? Превърна ли ни в гражданско общество, способно да генерира ценни идеи за решаване на своите си проблеми? Построи ли платформи за тяхното всеобщо свободно обсъждане?

Виртуалната публичност раздаде нови роли на **Участниците, Медиите, Информацията, Общуването, Общественият договор, Общественият дебат (делиберацията), Трансформациите в публичната сфера, Мненията, Нови ръководни фактори (Админи, Модератори и т.н.), Език за описание (мултимедийните писалки), Легитимиране и легитимност, Очаквани развития.**

1.1. Виртуалната публичност като комуникация

В „Между норми и факти“ Хабермас (1992) видя в публичната сфера две публики, возещи се по два различни колелоза, един за "силната", друг за „слабата публика“. Хората с управленски мандат („силната публика“) комуникират със „слабата“ чрез PR и платени медии, също част от „силните“. Преди появата на виртуалната публичност, те единствени генерираха комуникативна мощ, чрез информационни потоци наливани в публичната сфера, за да въздействат на общественото мнение.

1.2. Какво променя виртуалната публичност?

Платформите тип „социална мрежа“ акумулираха огромен потребителски интерес и валидираха ново състояние на публичната сфера. "Слабата публика" започна да разкрива своя потенциал в условията на равен достъп и права за комуникация. Осъзнава ли тя своята още сляпа комуникативна сила?

Засега преобладават „хора, неспособни да формулират свое послание, но и неспособни да устоят на желанието да коментират чужди послания“ – според Михаил Минаков (политолог, преподавател по философия в Киевския университет Мохила академия). В шеговит каламбур, той ги нарича „коментарият“, новата социална роля на довчерашия пролетариат. Във виртуалната публична сфера обаче те са активно „обгазвани“ от ред съзнателни манипулативни действия. Освен да легитимират масови заблуди зад маската на плурализма и свободата на мнение, тези действия преграждат влиянието на една все по-изтъняваща прослойка, способна да осмисля и предлага по-добри алтернативи на управленски решения. Засега тази ценна част от обществото сякаш не използва комуникативната сила на виртуалната публична сфера и не намира начин да служи ефективно за благо на обществото. Липсата на ориентация и вярно поведение пречи да се зароди и оформи публичен разум, който да се овласти във форми, способни да повлияят на решенията за общата ни съдба.

1.3. Делиберативна демокрация във виртуалната публичност

„Делиберативната демокрация приема, че едно решение може да бъде легитимно, ако е предшествано от автентично обсъждане, а не е израз на съвкупност от предпочитанията, както се практикува при гласуването. Автентично е обсъждането свободно от натиск на политическа сила, от изборни машинации, от внушения с източник икономическо богатство или от подкрепа на определени групи по интереси“.

(в т.ч. партии, б.м.). (James Bohman and William Rehg, 2000 : 41)

Как да помогнем на тази ценна философска идея да се осъществи в новата публична среда? Как да увлечем хората в обществено ориентиран начин на мислене и да разработим подходи за неговото усвояване и прилагане? Защо да правим това? В идеалния случай делиберирането неминуемо ще се отрази на обществените отношения и на поведението ни в публичната сфера.

Засега виртуалното общуване служи само като социален отдушник, който заплашва да разкъса връзката ни с живата социализация. Стигна до пандемия и засегна много хора. Но доказва, че следващата битка „за умовете и сърцата“ ще се води с виртуални средства. Можем ли да ги използваме, за да създадем условия за развитие на публичен разум? Как да превърнем виртуалната комуникация в организирана проява на комуникативна власт? Как да трансформираме публиката в общност, способна да генерира по-добри аргументации за обща позиция?

“Комуникативната власт се упражнява подобно на обсадата. Тя влияе върху преценката и вземането на решения в политическата система, без намерение да я

завладее. Тя има за цел да защити своите императиви с единственият език, който обсадената крепост разбира: поема отговорност относно причините, с които административната власт може да се справи инструментално, но не я игнорира, предвид нейната юридическа структура.” (Habermas 1996, 486)

Какво ще последва? – равнопоставен диалог между всички участници, засегнати от общественозначим проблем. Дискусия, която ще спомогне за изработване на обща позиция, вземайки под внимание всички гледни точки по темата. Благодарение на създадени условия в обсъждането за всички мнения, но с ненасилственото предимство на по-добрите идеи (аргументи). Така по-слабите мнения ще усетят силата на доброто решение.

1.4. Делиберативен форум „МЕГДАН“

е опит да използвам философската методология моделираща публичната делиберация и да формализирам ценните й философски идеи в работата на една действаща виртуална платформа. Сред различните философски подходи към публичността, които проучвах, съм се спрял – не без влияние и от страна на моя научен ръководител – на модела на делиберативната демокрация и по-конкретно, на методологията на публичната делиберация като едно възможно средство за защита на публичната комуникация от манипулации. Без претенции, че това е дефинитивното решение на проблема с въпросните манипулации, аз предлагам в това мое изследване един опит за изпробване на възможностите на делиберативната демокрация и на публичната делиберация за посрещане на предизвикателството, което представляват манипулациите на публичната комуникация в „Мрежата”. В рамките на делиберативната парадигма се откроява подходът на Юрген Хабермас и неговата „Теория на комуникативното действие“, в която той разгръща понятието „независимият дискурс“. Насочен е към т.нар. четвърта власт, чийто операнд са медиите, а реципиент – публичната сфера. Именно там се формира „комуникативната власт“ на общественото мнение. Ред автори допълват теорията в свои модели, всички представени в дисертацията.

В „Мегдан“ реших да комбинирам методите за борба с манипулациите, на които е подложена публичната комуникация. Една част от философската методология попадна там като инструкции за работа с програмата, друга като условия за поведение на участниците в онлайн форума, трета като методика в обучението на модератори на платформата. Немалка част от философската методология бе и успешно формализирана при инженерията на модела, под формата на предлаганата специализирана виртуална зала за провеждане на публична делиберация, а друга като система за оценка, класификация на мненията, условия за ненасилственото предимство на по-добрия аргумент в „микс зоната“ на разработеният делиберативен Интернет форум. Общо казано, защитата от манипулации, единствен път за осигуряване на легитимност на дискусиите се води с различни инструменти – философски и програмно-технически, предмет на това изследване. Те, както и самата теория, са практически неизвестни във от университетските среди у нас. Виртуални опити за нейното обезпечаване досега

липсваха, а затрудненията идат от динамично променящата се публична среда и неустойчивото опериране с елементите, които я изграждат.

Централна тема на разработката „Мегдан“ е формализиране на знанията за делиберацията, връзката ѝ с политическата философия, публичния разум, начините за вземане на общественозначими решения..., все подходи за създаване на адекватна програмна среда, годна за практическа употреба.

Глава I

Общ преглед на теорията на делиберативната демокрация

Зародила се в началото на 80-те години на миналия век, теорията на делиберативната демокрация бързо натрупа научен капацитет, оформи се като политико-философска концепция, подреди съжденията си в причинно-следствени връзки, оповести списък от свои условия и правила за поведение, изпъстрен с подробности до най-малкият детайл в процедурата. Обособи се модел за дискусии, различен от всички досегашни. Делиберативната демокрация приема, че за да бъде легитимно едно демократично решение, то трябва да бъде предшествано от автентично обсъждане, а не да е прост резултат от агрегиране на предпочитания, както се случва при гласуването. Автентичната делиберация е „обсъждане сред всички засегнати, с право да взимат решения и е защитена. в голяма степен, от нарушенията инспирирани от политическа сила и/или от решения, получени благодарение на икономическо надмощие или с подкрепата на групи по интереси“ (Leib, J. Ethan, 1997 : 1). Делиберативната теория приема елементи, както от консенсуса при вземането на решения, така и от правилото за мнозинството. Тя обаче се различава от традиционните демократични теории по това, че при автентичната делиберация, самото гласуване е най-последен източник за легитимността на предлаганите решения. Делиберативната дискусия издига на пиедестал ненасилственото предимство на по-добрия аргумент и се стреми да опази процедурно обсъждането от различни манипулации. Ще завърши с това, че фокусът е насочен върху общественозначими проблеми и няма интерес към обсъждане на частни/лични въпроси.

Щом добавя към това описание, появата на мощно средство за дифузия, каквото е Мрежата, посоча ли днешното състояние на публичната сфера, породено и от структурните промени главоломно нахлули в нея, анализирам ли идейната база върху която са изградени различните онлайн платформи за общуване (публикуване, споделяне и обсъждане), ще съчленя теорията на делиберативната демокрация със задачата да представя в дисертацията си, нейното модерно битие във виртуалната публичност. Нещо повече, получих и шанс да построя и предложа платформа (тук представена като Делиберативен форум „Мегдан“), която ведно с един образователен модул, също разработен се оказват един полезен учебен тренажор, който да посвещава и обучава кадри, способни да спомогнат за трансформацията на „коментарията“ (новата социална класа във Фейсбук), в обществено ориентирано мислене, поведение и действие, в което пулсира публичен разум със засилваща се комуникативна сила за въздействие върху политическите сили и техните управления.

Доскоро непозната, въпросната теория ще се окаже централна при взимане на решения. Особено в сегашно време, когато ежедневно се появяват важни проблеми, с голямо обществено значение, които изискват бързи и адекватни решения и обсъждане с широко представителство. Мрежата просто направи видими, досега само „предполагаемите“ засегнати от подобни решения. Те вече изплуваха от медийната мъгла и е въпрос на време да заявят своите претенции.

Очевидната структурна промяна на публичността отдавна изключи досегашните теории за вземане на решения по конспиративен начин. Стесни под санитарния минимум кръгът от проблеми, които засягат пренебрежимо малко хора, за сметка на тези, чийто фундаментален характер предопределя стратегически развитието на обществото и просперитета на нацията. Тази е причината да потърся в теорията на делиберативната демокрация, нейните основни теоретици, техните анализи, доводи и заключения, за да ситуирам мястото и значението им в досегашните политико-философски теории.

Делиберативната демокрация проявява лимитирана съвместимост с моделите на представителната и на пряката демокрации. Някои практики и теоретици използват термина, за да обхванат с него представителните управленски органи, чиито членове автентично делиберират в рамките на собствената си законодателна дейност. Други го използват изключително, за да се позоват на взимането на решения директно от самите граждани, както е в пряката демокрация.

Делиберативната демокрация приема, че за да бъде легитимно едно демократично решение, то трябва да бъде предшествано от автентично обсъждане, а не да е просто агрегиране на предпочитания, както се случва при гласуването. Автентичната делиберация е „обсъждане, сред всички засегнати с право да взимат решения и е защитена в голяма степен от нарушенията инспирирани от политическа сила и от решение, получено чрез икономическо надмощие или с подкрепата на групи по интереси“ (Leib, J. Ethan, 1997 : 1).

Публичност и непубличност

Крайъгълен камък в разбирането на делиберативната демокрация е отношението ѝ към публичността, която е различна от властовите отношения. Мотивация да действат, участниците в нея получават от комуникацията, а не от някаква принуда или задължение. С действията си, хората вече доказаха, че стремежът към общуване е изначален. Общата дефиниция обаче – „отворена мрежа от комуникационни потоци за формиране убежденията на гражданите по въпроси от обществена значимост“, не казва достатъчно по въпроса. Наличен е богат материал от теоретични разработки и практически приложения, които ясно дефинират разбирането наречено публична делиберация. Заради главозамайващите приложения на новите начини за комуникация – от лично присъствие във виртуалния социум до секретните съобщения, налага се да дефинирам определен сегмент в публичността, приложим за изследвания и нови реализации за оползотворяване на публичната комуникация. Без да елиминирам публичността предлагана в комуникационния тип „социална мрежа“, ще дефинирам като

публична, „комуникацията третираща проблеми, които реално или потенциално засягат всички хора, а не само спадащите към приятелските кръгове, към определена група или категория, от която могат, при желание, да излязат“ (вж. Rawls 1997 : 769).

В рамките на една „група по интереси“ (професионални или не) въпросите се обсъждат, по специфичен начин и са от ексклузивен интерес за членовете ѝ. Участниците в такива групи нямат ангажимент към хора вън от техния кръг. Те не се съобразяват с правата и интересите на никого друго. Подобно браншово разбиране на публичността не се интересува от възможността не-членове да разбират и/или споделят използваните в групата аргументативни факти и обстоятелства. От гледна точка на публичността обаче, подобни комуникационни взаимодействия могат да бъдат „затворени“ в определени кръгове от (предимно професионално ориентирани) участници и в този смисъл, **те не са публични.**

Ако по някакъв начин властите налагат цензура върху масовите комуникации или си поръчват материали, които да прокарат удобни за тях тези, това не е публичност. Поведение, което не допуска възможност за критика **не е публичността, която се опитвам да формулирам.**

Обсъждания, които носят санкции към автори, чийто изказвания са в разрез с официалната „линия“, не са публични. Те са манипулирани, щом срещу подобни мнения са предприети контрадействия, с цел да се камуфлира публично „съгласие“. То се свиква от някого, чиято цел е да анонсира в публичното пространство предварително взето решение, а не да го защитава в открит дебат. Такова „публично обсъждане“ не може да е легитимно. Публичността действа като такава, само ако комуникационните взаимодействия в нея не са повлияни от властови натиск.

Дебати от този род са публични, само ако решението, до което в крайна сметка се стига, се определя от убедителността на по-добрите от приведените аргументи и присъждането е в тяхна полза. Ако подобно основно условие е нарушено, по един или друг начин, такава публична комуникация е от затворен тип, прилича на браншовите обсъждания, които цитирах по-горе и **следователно не е публична.**

Причината да преследвам с такава прецизност формулирането публичността в публичната делиберация е, защото по този начин осигуряваме среда подходяща за формиране на свободно и обществено ориентиран начин на мислене, способен да оформи публичен разум. Трябва да признаем, че бурното развитие на комуникациите (особено мобилните), съчетано с атрактивното мултимедийно споделяне не спомага непременно на замисъла, който обсъждаме тук. Формите за лична комуникация в сегашните им въздействия имат чудна сила за възприемането на новите електронни светове, но **не са прояви на публичен разум.**

Създаването на различни групи по интереси, някои дори в обществена полза, всъщност насажда убеждение в публичната сфера, че това е проява на публичен разум, но всъщност това е само колективна разновидност на лични/частни интереси. От гледна

точка на публичната делиберация, те **не способстват за отглеждане на публичен разум**, който е необходим начин на мислене в полза на общото благо.

Нещо повече, дори коментирането на чужди послания не е действие способно да генерира и **не спомага за развитие на публичен разум**. Те, може би, имат отношение към мисленето, но развитието на способността да мислиш е различно от способността да култивираш в себе си определен общественно ориентиран начин на разсъждение и поведение.

2.4. Публичност – политика – морал

Публичната сфера носи сериозната разлика между виртуална и традиционна публичност. Независимо от трайната тенденция традиционното комуникиране да намалява за сметка на виртуалното, то едва ли някога ще изчезне напълно. Това поставя специфични изисквания към анализа на публичната сфера, в която „работят“ общоприети норми и правила контролиращи поведението. Редно е те да присъстват трайно в политиките, които оказват пряко влияние върху публичността. Подобни норми и правила обикновено попадат в категориите на морала и справедливостта. Ситото на публичността не бива да пропуска политики, лишени от морал. В някои от своите публикации („Към вечния мир“: Философски проект, 1993 : 34) Кант е формулирал идеята, че политика и морал трябва да се меди(а)тират от публичността ("Publizität"). Позицията му е, че „публичността е мерило за съответствието на дадена политика с нормите на морала“, сиреч няма място за политика в публичната сфера, неприемлива от морална гледна точка. В допълнение озаглавено „За хармонията... между морал и политика“, Кант предлага "трансцендентална формула на публичен закон", който гласи: "всички действия, свързани с правата на другите са несправедливи, ако техните максими са несъвместими с публичността" (Кант, И., 1993: 162). Или "Всички максими, нуждаещи се от публичност, за да не се провалят, трябва да са съзвучни на политиката и правата" (пак там). Аргументацията на Кант: „Ако не мога да направя публично достойние определени политически действия, трябва да мина без тях" (пак там).

Виртуалната публичност, чиято главна идея е да създава и (само)регулира мрежа от комуникационни потоци, изградени от съждения на участниците по отношение действията на управляващите има отношение към сега обсъжданата тема. Дали и как подобна дейност може да се превръща в унифицирани форми, регулиращи обществени процеси? Безспорно е, че функционирането на публичността дава заявка да формира публично мнение по различни въпроси. Можем ли да го оприличим на дебати, които протичат неформално, но въздействат непосредствено върху дебати на формално равнище, подобни на протичащите във властовите институции, при вземане на техните решения? Оптимистичната прогноза тук е, че общественото мнение ще се дооформя като публичен разум, способен да показва недвусмислено на властовите и изобщо на политическите елити, „какво гражданското общество би приело като легитимни решения в даден случай (Habermas 2006 : 418). Как може да се обясни такова влияние на общественото мнение върху институциите в демократичните общества? Защо

последните да са склонни да се съобразят с него? Ключова роля, според Джон Ълстър ("Въведение" – сборник статии, с наименование „Делиберативната демокрация“) има "цивилизовашката сила на лицемерието" (Ълстър 1998 : 12). Но работи ли то у нас, където политическите елити са още нереструирани и благосклонни към старата управленска „подложка“, която бе заменила лицемерието с недостъпността и все още не може да се еманципира от рецидивите на подобно поведение? Дали властта у нас има интерес да опази – или по-скоро загрижеността да не загуби – легитимността си, вследствие на политическото си поведение в очите на хората, зависи от това, дали и как „слабата публика“ е съумяла да се превърне в източник на "комуникативна власт". Според Пл. Макариев) това, че „някой приема нещо за легитимно, ще рече, че го смята за такова, каквото то трябва да бъде и същият е готов да съобрази своето поведение с него, независимо дали става дума за норма, изискване, претенция, решение, действие или институционални ангажименти“. Терминът за онова, до което отнасяме прилагателното „легитимно“, предложен от Пл. Макариев, е: норма или социален факт. (Макариев, 2009)

2.6. Същинска и фиктивна легитимност

Манипулацията има единствена цел да вкара в публичната комуникация фиктивна легитимност и така да срива доверието в нея, и направо да развърта участниците. Начините за манипулиране са основен проблем в съвременната социална наука, от „Структурни изменения на публичността : Изследвания върху една категория на буржоазното общество.“ (Хабермас 1991, но с първо издание през 1962 г.), насам. Публикациите подлагат на изобилна критика сегашните публични сфери и начините, по които те функционират в демократичните западни общества (виж, например, Greider 1992, Schiller 1996, Сандел 1996, Айзенщайн 1998 и Eliasoph 1998).

Разнообразни и изобретателни са способите да се опорочи легитимността на публичната комуникация. Те се случват с помощта на медиите. Внезапно се появяват незнайно как изникнали „култови фигури“, които усърдно сугестират определени емоции в обществеността, с цел насърчаването ѝ към определено действие в нечия полза или просто, за да я тласнат към определена нагласа. После същите тези „звезди“ внезапно угасват, така както са се появили. Друго безотговорно медийно поведение допуска изобилие от "странни" доводи на принцип познат в правото като „моето мнение срещу твоето“. Това са платени по един или друг начин кампании не само срещу публичната делиберация, но дори и срещу легитимността.

Но как да правим разграничение между валидни и манипулативни видове обществена легитимация? Ако това е невъзможно, то целият модел на модерна обществена сфера ще се окаже безсмислен.

Норми или политики претендиращи за легитимност са представяни като съответстващи на убежденията на своите адресати. Манипулативно е всяко твърдение, че има такова съответствие, докато доказателствата сочат противното. Ако заблуждаващият е неосъзнат, но добросъвестен, остава шанс да осъзнае и промени мисленето си, но далеч не винаги е така. “Човек е бил манипулиран от една

комуникация, когато тя е била изложена в послание, предназначено да промени неговите виждания по начин, който той не би приел, ако беше се замислил по същия въпрос, но въз основа на други, по-добри условия ...“ (Fishkin, 2009 ; 6). Хабермас нарича това „изкривена комуникация“ (Habermas, 1996 : 148, 182, 308), а не противоречие между факти и нечия ценностна позиция.

Разглеждането на манипулационната проблематика по този начин има за цел да потърси Интернет инструментални средства за противодействия и за утвърждаване на норми и факти, с които трябва да се съобразяваме. Задача, която коментирам в реализацията на „Мегдан“.

Коен предписва следните критерии за легитимност на една дискусия:

- а) рационалност ("аргументативна форма");
- б) приобщеност и публичност (всички засегнати, трябва да са с равен шанс за участие);
- в) свобода от външна принуда;
- г) свобода от вътрешна принуда (равенство между участниците – техните позиции в дебата трябва да идват само от "ненасилственото предимство на по-добрият аргумент");
- д) Възможност за ревизия на взиманите решения;
- е) Приобщеност към предмета на обсъждане (всеки въпрос, който регулира равен интерес на всички, може да се обсъжда); и
- ж) Приобщеност в интерпретациите на нуждите и желанията (виж Хабермас, 1996 : 305-306).

„От всичко това обаче не следва, че ако е постигнато и обосновано, чрез процедурно коректен публичен дебат, едно признаване легитимността на едни или други норми или социални факти, то не може да е погрешно. Дори и ако една най-просветена и компетентна по обсъждан въпрос публика, стигне по процедурно перфектен начин до заключение, че дадена норма или социален факт отговарят на нейните критерии за легитимност, може да се окаже, че въпросната норма, респ. социален факт поражда в действителност пагубни последствия за индивидите и групите, до които се отнася“. (Макариев, 2014 : 22).

Плурализъм на публичността

Една от най-трудните защити на демократичните ценности от манипулации поражда опазването на плурализма. В идеалния си вид същият следва да гарантира правото на мнение, свобода за избор и изразяване за всеки. Отсъствието на който и да е, по каквито и да са причини, нарушава това право. Но както ние търсим чрез публичната комуникация, вход за учредяване и овластяване на претенциите за делиберация в обсъждането на общественозначими проблеми, за да култивираме „слабата публика“ и опитомим „силната“ в името на общото благо, така други, под маската на плурализма, входират манипулативни инструменти, с които заплашват да взривят публичната сфера.

Много учени, работещи по темата пробват различни подходи, в опит да канализират практиката досежно плурализма. Те започват с нов анализ на действителното състояние на обществото днес. Елизабет Бътлър Брийз, например, посочва, че двадесет години след превода на Хабермасовата „Структурна

трансформация...“, почти всички учени се съгласяват, че „социалният ни свят се състои от множество припокриващи се и неравни публики. Излиза, че би било по-точно да се говори за (изследвания на) публики и публични сфери, отколкото да се позоваме на Публичната сфера, като еднородно понятие“. (Breese, 2011: 132).

Изследвайки причините за появата на драстични разлики в мненията и оценките на общественозначими проблеми, други автори обръщат внимание на пречките, които съществуват в общуването между граждани, разделени от социалния им статус. (Negt и Клуге, 1993 : 5).

И ако приемем, че социалният статус е неизбежен, но относително ясен проблем, то културните различия поражда катастрофални проблеми, особено в днешното време, когато разселването и заселването е свръхдинамично и има характеристики на ново преселение на народите. Изследвал съм в дълбочина този проблем от гледна точка на културното наследство (Detev 2015) и съм дълбоко убеден, че напускателните родните си места, хората не изоставят своите наследствени белези и произход, както и своите вярвания, етно-културни комплекси, че дори и расови предразсъдъци. Верен на своята порода, в статията си съм посочил, че единственият лек за тези проблеми са виртуалните възстановки на местно културно наследство. Ред учени също са на мнение, че културните различия са основание за обособяване на гета и образуване на отделни религиозни, етнически, расови публики (Swaine 2009, Hess и Todd 2009). Друг поглед върху проблема ни предлага А. Грамши. Според теорията си за културната хегемония, той стига до твърдението, че „ако дискурс специфичен за определена обществена група, се универсализира и върху други публики, по такъв начин, че те го приемат за свой, последните биха се лишили от всякаква възможност да осъзнаят истинските си интереси и ще загубят каквато и да е чувствителност към несправедливостите, които се извършват спрямо тях“. Така те сами биха увековечили своето подчинено положение. Това поставя директно въпросът, каква е цената на плурализма? Как трябва да се извършват промени или тушират появили се такива в социалната сфера и оказали се, по една или друга причина, чужди на българският обществен дискурс? Кои промени са органически свързани с прогреса, сиреч са неизбежни и как да се въвеждат знания и определен тип умения и гъвкавост, за да бъдат „българизирани“? В едно консервативно общество като нашето, всякакъв род промени са лесно уязвими от атаките на защитниците на т. нар. традиционни ценности. Без значение дали те манипулират или не, тук ясно личи състоянието на обществото и несвършената (поне) осведомителна и оградителна работа в него.

В основата си проблемът е изключително сериозен, особено за публичната делиберация. Ключов въпрос засяга съществуването на неоспорими доказателства за паралелното наличие на различни потребители. Проблемът е как да ги обединим в единно обществено мнение. Възможно ли е да се канализират отделните мнения, без да се ограничава правото на свободно изразяване? Целта е ясна: резултатът от функционирането на публичната сфера е влиянието на легитимиращия ефект, който произвежда общественото мнение върху институциите на политическата власт (Хабермас). За да се случи това обаче, ни е нужен механизъм, който да обединява, а не

да противопоставя отделните публики. Сейла Бенхабиб пита: (Benhabib, Seyla, 1996 : 67) “как могат да се свържат анонимни мрежи с текущи и взаимозависими дискурси, в централизиран модел за вземане на решения?” „Един от най-интересните нормативни въпроси е“ – продължава тя, „как да добием представа за взаимодействие между тези мрежи за комуникация, информация и изграждане на мнение, от една страна, и обществената артикулация във вземане на решения, от друга“. (Benhabib 2008: 5). Тези вярни констатации са почерпени от наблюдения предимно в социалните платформи. Те подсказват, че философската методология не се чувства комфортно заклещена между лимитираните “живи версии” на делиберативните дискусии и плурализъмът, изповядван в този тип виртуална публичност, какъвто налагат социалните мрежи. Ето че разсъжденията докосват една от основните причини да свържем виртуалната публичност и нейните програмно-технически средства, с ценните философски идеи за делиберативна демокрация. Това е и основната тема на дисертацията.

Процедурализъм и субстантивизъм

Друга важна страна на публичната делиберация са особеностите на философските методи, които предопределят легитимността на взиманите по този начин на обсъждане, решения. Легитимна е нормата (или политиката), която е одобрена от всички засегнати, при спазване на съответната процедура, казва Хабермас. (Habermas, 1996 : 304). Този подход към легитимността има поне едно преимущество - не изисква единство на убежденията или на интересите на субектите на легитимирането. В конкретна ситуация една норма или социален факт може да бъде еднакво приемлив/а за хората, които засяга, независимо, че те (могат да) изповядват най-различни убеждения или да имат най-различни интереси. Достатъчно е засегнатите да са се споразумели посредством неизкривена комуникация, че въпросната норма (или социален факт) устройва всички в еднаква степен. Възможността да се легитимират норми и социални факти посредством такава процедурно коректна публична комуникация е ценна за либерално-демократичните общества, съвместима е с техния любим плурализъм. Не е необходимо например, гражданите да изповядват една и съща религия, идеология или дори убеждения, за да признават легитимността на закони и на политики, които провеждат властите. Гражданското единство на обществото не предполага необходимост от културно и политическо единомислие.

Друга позиция заема субстантивисткият подход към легитимността. Любопитна е разликата между субстантивисткия и процедуралисткия подход, която разкрива възможности за комуникативно овластяване, посредством промотирането на капацитет за публично легитимиране на някакви претенции. Например налагането на убеждения от страна на малцинствена група, сред широката публика За откриването на общ език, необходимо условие за мобилизиране на общественото мнение, са важни начините за оценяване легитимността от външна гледна точка, т.е. от позиции на хора, които не споделят убежденията на авторите на въпросните претенции. Как да убедиш някого, че една религия е ценна, ако той счита, че религията въобще е заблуждение и по-скоро вреди, отколкото помага на хората? Поставен по друг начин, като общочовешка ценност, която различни хора изповядват, за да има животът им смисъл, а не е плод на

манипулирането им от страна на политически лидери и/или религиозни водачи, може да се появи шанс за трансформиране на едно мнение, в полза на друго. Трансформирането на убеждения/мнения в полза на по-добрия аргумент е разковничето на делиберативната демокрация, която търси общо споразумение между дискутиращите по дадена тема. Шанс за трансформиране на мнение в цитирания тук случай, е, ако станеш свидетел на ценността на една религия за малцинствената общност, която я изповядва, посредством една процедурно коректна дискусия. Тя ще покаже убедеността на инаковерците, че религията им е същностна страна от пълноценното им човешко съществуване, а не плод на манипулация. Самата процедурна коректност ще бъде оценена, в качеството ти на външен наблюдател, без особени трудности, ако прилагаш критериите на публичната делиберативност.

Философската методология допуска, че “диференция специфика” на публичната делиберация не е толкова ориентацията към консенсус, колкото защитеността на дебата от манипулируемост, което се постига (поне на теория), чрез ексклузивната роля на аргументативността, като средство за трансформиране на убежденията на участниците, благодарение на което пък е възможен консенсусът.

Образователната инициатива

Твърде дълго подценявахме липсата на адекватно образование, което да подготвя знаещи специалисти в областта на оперирането и защитата на виртуалната публичност. Без значение къде е ситуирано то и дали става дума за журналистика, медийни комуникации, PR или виртуална култура. Належащ подход към решаването на проблема е да се институционализира разработването на образователни публични платформи (Делиберативен форум „Мегдан“ – <http://megdanbg.com> е опит в тази посока) като активна среда за общуване и дискусии, като опознаване на проблемите на съвременното общество, ограмотяване и дори разработка на отделни платформи за независима проверка на съдържанието. (В „Мегдан“ тази функция е поверена на модераторите).

Според доклад на Reuters Institute през последните десет години такива платформи са се появили в повече от 50 държави от всички континенти. Според проучването има около 113 активни групи, от които около 50 са стартирали през последните две години. Но „докато истината си обуе ботушите, лъжата е обиколила света“: проверката на фактите е по-бавен процес, а фалшивите новини имат нужда само от бомбастично заглавие, за да се разпространят светкавично. Затова филтрите и знанието как да си служим с тях, трябва да работят преди, а не след събитието! Но, злото вече е сторено. Трупането на доверие към виртуалната публичност е бавен процес. Журналистиката трябва да положи сериозни усилия, ако иска да възстанови доверието към себе си в онлайн условия. Това ме подсеца да кажа, че медиите в „новите демокрации“ имат и допълнителния товар да открият вярното поведение, за да постигнат достойнство в работата си. Някои вече го правят - Роунтер например вече си партнират с Facebook.

Но без образование всички казано дотук, няма как да работи. Няма кой да установява и формализира дори критерии за достоверност, които да препречват пътя на фалшиви медии. Иначе всички приемат, че навлизането в публичната сфера не може да става по анонимен начин, особено за „производствени цехове“, които фабрикуват най-ценната стока – достоверни обществени новини. А е достатъчно да се разработи едно приложение-филтър за браузер. Ето и един пример - <http://mediascan.gadjokov.com/> Нарича се “Медийно око” и е на живеещият в Канада Красимир Гаджоков.

Втора глава

Характеристики на виртуалната публичност

Виртуалната публичност се оформи като активна онлайн среда за общуване, след навлизането на web 2.0. Разцветът ѝ настъпи с появата на wi-fi като интерфейс на технологиите за свързване, с нови методи за извличане на информация от Интернет база данните, с реципрочното развитие на езиците за програмиране в Мрежата и напоследък, с мобилните устройства за комуникация, които очертаха нов стандарт на периферията за споделяне в реално време. Този комплекс от системни средства оформи вида и мястото на информационните канали в Интернет. Освен „правото да се свърже“, човек придоби умения да споделя и обменя информация. Към дигитализираните версии на традиционните медии – текст и илюстрации, се добавиха още канали за звук (говор), анимация и видео. Виртуалната публичност 2.0 раздаде „електронни писалки“ на всички желаещи да споделят в нейните платформи за публикуване – блог, форум, социални мрежи, Инстаграм...

Тези нововъведения се случват под покровителството на един глобален опит демократичната система да се сдобие със своя електронна версия, наричана е-демокрация. Тя изглежда без алтернатива в свят, където всяка човешка дейност има своя електронен автоматизиран аналог, носещ нов, непознат като качество и скорост, резултат. Е-демократията и свързаните с нея действия (на електронното правителство) са особено важни за развитието и на делиберативната демокрация. Гарантираният свободен достъп и другите характеристики на Интернет издигат в съвременен култ, правото на човека да бъде информиран. И му осигуряват нови средства за извличане на информация. От друга страна, всеки гражданин получи реална възможност свободно да направи общо достояние своята гледна точка, да поставя въпроси и да изисква отговори.

Практически всеки един спор пренесен в Мрежата, автоматично получава обхват, немислим за досегашните му „живи“ реализации. Този потенциал роди нов тип медийни групи – малки, бързи и грамотни, с голяма аудитория и широк обхват. Ежедневно ставаме преки свидетели как по света хората и обширни територии дейности, доброволно прибягват до услугите на електронното правителство, до работата с граждани по електронен път и т.н. Този процес няма да намалява, а ще се разширява и задълбочава, докато обхване всички сфери на живота и дейностите в тях.

Далеч не е така обаче, когато заговорим за състоянието на демокрацията в електронните ѝ форми. Правителствата изостават – съзнателно или не, от общия динамичен прогрес и това неминуемо ще доведе до колизии. В тази светлина, отсъствието на електронни кодификации на правото на гражданите да участват в дискусии по теми и проблеми, за които считат, че са лично засегнати, е тежко нарушение на демократичните норми. Вече не е достатъчно да декларираш, само на думи, собствената си принадлежност към принципите и ценностите на демократичния тип управление. Бездействието и неучастието, както в създаването, така и в потребяването на такива форми, разкрива истинските ти позиции и намерения. Но нека разгледаме гносеологията на процеса, за да се убедим в казаното и осъзнаем мястото, където се намираме.

“Свободата да се свърже...” – е идея, че правителствата не трябва да пречат на хората да се свързват чрез интернет и истинският бум, който преживяват формите за виртуална комуникация и споделяне, чрез масово участие във виртуални платформи, социални мрежи и т.н., е еквивалентна на обсъжданата доскоро свобода на събранията, сега осъществявани безпроблемно в киберпространството.

Основните характеристики на Интернет го сродяват със схващанията за демократичната среда. Липсата на централизиран контрол прави цензурата трудна. Други паралели в социалния дизайн, от ранните дни на интернет, например, силно либертарианската подкрепа за свободата на словото и културата на споделяне, прониква във всички аспекти от използването на Интернет. Тази нова среда обаче, поставя хората в зависимост от технически средства (коя ли среда не ги е поставяла в такава зависимост?!) и в условията на друг начин на мислене и действие – моделиране на ситуации (програмиране), с цел тяхното автоматично възпроизвеждане, осъществявано чрез въвеждане на команди.

Някои практически въпроси, свързани с електронната демокрация включват: ефективно участие; равенство в гласуването на етап решения; просветено разбиране; контрол на дневния ред; и всеобхватност. (Robert Scott, “A Greek-English Lexicon”)

От друга страна системните проблеми включват загриженост за киберсигурността и защита на личните данни от трети страни.

Интернет образова хората, предлагайки им друг вид близост с правителството. На много места по света интересът към подобна близост е взаимен. Но обкръжен от вездесъщата „консумация“, нека напомня за забрана, която пробва да наложи навремето Американската научна фондация срещу ползване на Мрежата за рекламнотърговски цели?! Уви, сега това е само мил спомен.

Политиците са изкушени да рекламират в Мрежата, подмамани от огромната непросветена аудитория, но отказват на Интернет по-висок статут, внимание и разработки ориентирани към диалог, който той отдавна заслужава. Иначе дори рекламирането във Фейсбук например, е осеяно с гафове, което идва да покаже, че има трудности в усвояването на новата среда за оформяне на груповото мнение и те са

общи за всички участници в нея. [Chung-pin Lee; Kaiju Chang; Frances Stokes Berry, 2011 : 21) и (“Testing the Development and Diffusion of E-Government and E-Democracy“ : 15 Dec 2014)

Интернет определено е първи източник за (търсене на) информация. Напоследък, все по-често, той е първото и единствено място, в което хората (предимно младите) поглеждат за справки и запознаване с публикации. Причината е, че откриването на търсената информация е лесно, а когато се използва правилно, намалява в пъти времето за осведомяване, че и за работа, защото в крайна сметка пътят на всяка информация е електронен. И ако това изглежда почти безалтернативно спрямо специализираните знания, то във фундаменталното знание отглежда опасно (зависи от гледната точка) отдалечаване от традиционните източници и подвигна главния въпрос: Дали прехвърлихме в Интернет ценната или поне достатъчната част от знанията си? Достигна ли нивото им там, по качество и обем, критичната си точка, от която те да са годни за практическа употреба? Доколко „обхватни“ са търсачките, особено по отношение на стари и загубили актуалност материали?!

Ако информацията не е лесна за намиране, младото поколение не я и търси. И е добре за публичната делиберация, че се отглеждат тези нови навици за работа в Мрежата. Високата им цена се изяснява в хода на публичната делиберативна дискусия, където изнасяните тези, аргументация, факти, че дори и коментари, ще предизвикват у останалите участници, вече изграденият рефлекс да потърсят доказателствата и източниците, довели някого до твърдението му.

Мрежата и мобилните устройства осигуриха най-топлата медия, достъпна по всяко време, работеща нон стоп и в реалити формат. Тя носи усещане за незабавно информиране, нещо от решаващо значение в ерата на многозадачните компютри. Изключително лесният достъп отгледа нови предпочитания. Сега хората са по-склонни да изследват редица доскоро далечни им процеси, сред тях и такива, които ги включват практически в политиката. Навлизането на политическата философия е факт, неизбежен и желателен. Интернет позволява на хората да изразят своите забележки към работата на правителството по свободно избран от тях начин – в лично качество, чрез псевдоним, анонимно и безплатно. (Oral, Behçet, 2008 : 5)

Сега човек може да се изразява „зад завеса“ и от уюта на собствения си дом. Интернет ще окуражава все повече хора да участват в управлението, обсъждайки спорните решения. Може би бъдещето на тези процеси е заровено в делиберативни мрежи, стига целите, които са си поставили разработчиците им, да създават среда подходяща за оценка на съжденията, да са способни да организират и класифицират мненията на хората в някаква обобщаваща степен, да предлагат реални възможности да овластят комуникативната сила, която се акумулира в публичната сфера. Засега това изглежда далечна цел. Липсва регламентиран ангажимент на управляващите за участие в подобен род публични обсъждания. Но е безспорно, че дори социалните мрежи разгръщат масовото участие и ни позволиха да предвкусваме силата на комуникативната мощ.

Получаването на обратна връзка и полезни съвети носи по-голяма информираност на населението, но също е и едно голямо предимство за работата на политиците. Интернет позволява те да изпълняват функциите си ефективно, при по-голям и нарастващ брой обсъждания на хората. “С тази повишена способност да общува с обществения сектор, правителството може да функционира по-умело и ефективно в демократичен план”. (Jarvie, 2006 : 218–9).

Днес разликата между жива дискусия и виртуално обсъждане практически не съществува. Установените стандарти за наличие на wi-fi и мултимедия в залите, където досега обикновено се провеждаха дискусии, вече позволяват автоматичното пренасяне на случващото се в тях и в Интернет, стига за целта да е създадена адекватна виртуална платформа, подобна на тази, която предстои да представя в дисертацията.

Основен дял в разработките на Интернет платформи заема защитата от манипулации на конкретно ниво. Независимо от богатата философска методология, темата е слабо разработена, тъй като особеностите на виртуалната публичност са на дневен ред отскоро и по тях наблюденията включват още и оценка на програмно-техническите средства, на каквато са способни малцина. Определени аналози на манипулативни поведения от близкото ни “аналогово” минало обаче, позволяват да се разпознаят методите на “враговете с мрежов билет”.

Много и различни са слуховете за липсата на средства за осигуряване на легитимно поведение в Интернет. Затова, първоначално, се налага да разпръсна най-упоритите и най-неверните от тях. Всяка виртуална платформа за общуване има своя програма за опазване на личните данни и за защита от манипулации. Друг е въпросът дали възможностите ѝ се употребяват от компетентни в това админи. Част от тези „настройки“ са изведени до потребителски интерфейс, други са предоставени за изпълнение под контрола на админи или модератори.

Лъжа е, че Интернет е неспособен да разпознава своите клиенти. Интернет съществува благодарение на правилото да се достига до всеки източник, присъстващ тук. Знае се дори откъде е осъществен достъп. В конкретна платформа грижите за това се предоставят на админите, които имат пълен контрол над случващото се при участието на потребителите, т.е. със системата за контрол. Ако една програма иска да ограничи използването на много профили от едно лице, например, достатъчна е една проверка на IP адрес, която да блокира друг(и) достъп(и) от този адрес. Как се процедира в конкретните случаи, когато даден дайт е анонимен вече описахме (Медийно око).

Малко по-сложна, но не невъзможна е борбата с машини за генериране и разпращане на съобщения. По сходни начини е решен проблемът с използването на вулгарен език и изрази, и там проблемът е нищожен. Друг е въпросът, че онлайн версиите на почти всички традиционни медии са слаби програмно и е истинска рядкост, редакциите им да отпуснат човешки ресурс за обучение и изпълнение на подобни контролиращи роли в тях.

В същото време, големите онлайн платформи имат 24/7 поддръжка за отреагиране на всички сигнали за манипулация, както и ред настройки, регулиращи поведението на участниците в тях, но въпреки това е налице тенденция към увеличаване на онлайн измамите. Защо се случва всичко това и има ли начини да защитим бъдещето на каналите за виртуална комуникация?

Светът не е монолитен и човешките ценности не са признати и уважавани навред. Това прави възможна спекулата, когато нечий частни интереси се представят като общочовешки ценности. И тази спекула работи чудесно в сложните междудържавни отношения.

Днес технологията е превърната в идеология. И има основания, защото тя е която промени парадигмата на представите ни за света и мястото ни в него. Тя е, която доказва за пореден път, че (примерно) каменният век е свършил, не защото са свършили камъните! Факт е, че се разработват виртуални инструменти за противодействие с манипулациите в Мрежата, достатъчно ефикасни, за да пазят екологията на виртуалната публичност и да гарантират сигурност. Нагърбих се с прелюбопитната задача да открия във виртуалната публичност еквиваленти на философската методология опитваща се да изгради процедурни средства, които да познаят същинската от фиктивната легитимация. Ето и техниките, с които се опитват да ни представят фиктивна легитимация за същинска.

3.1. “Врагове с мрежов билет”

Спам и спамъри – господари на разсейването

Спам тръгна от появата на нежелан масов имейл. Спамърите оформят първият манипулативен трик – да разсейват публиката с мнения, в които няма полезна информация. Това са съобщения, които обслужват рекламата, фишинга, разпространението на злонамерен софтуер ... до манипулиране на определени публики в социалните мрежи, а и навсякъде, където липсва изискване за удостоверяване и форми за борба със спаменето.

Фишинг и скемъри – господари на заблудата

Опит за подвеждане, чрез изпращане на имейл-покана към сайт, където ще поискат актуализация на личните данни – адрес, контактна инфо, парола, (дори) номер на кредитна карта, N на социално осигуряване и дори номер... на банкова сметка. Обикновено сайтът е много умело копие на оригинална Интернет презентация на позната и уважавана компания или дори институция. Дизайнът е напълно идентичен. Но все пак някаква разлика има. В името на домейна или някъде в началната страница има изречение, дума или знак, които са различни от оригинала, с цел да се избегне съдебно преследване.

Тролене и тролове – господари на раздорите

Трол е човек, който сее раздор в Мрежата, настройвайки хората срещу... публикувани мнения. Той притеснява хората, чрез постове и коментари, представляващи „примеси“, стоящи въвн от обсъжданата тема. Намерението му е да провокира емоционална реакция. Или да наруши нормалната дискусия по темата, наглед заради собственото си забавление. Този смисъл на думата „трол“ и нейният асоцииран глагол „тролене“ са свързани с Интернет дискурс, но са отглеждани и използвани по-широко. Вниманието на медиите през последните години приравни троленете с онлайн тормоз – „човек, който посещава сайтове в интернет, с цел да причинява мъка на хората в тях.“ Троловете са в интеллигентната част на „Враговете с мрежов билет“, чийто хардлайнери са

Хейтъри-те – господари на злите кучета

Най-голямата напаст, врагове на човешкия род. Най-често купени, подставени лица, следващи чужди цели и интереси, с единствено изключение спортните запалнянковци. За съжаление битува разбирането, че грозното, ниското, вулгарното привлича публика. Твърде пошли прояви минават дори за изкуство, а заради свободата на словото и волеизявленията, се радват на присъствие навред. Явление, което задушава обществото, блокира култивирането му и се явява пречка и своеобразна цензура, пред опитите да се установи нова визия за съвременната публичност.

Открит враг на публичната дискусия са оказват

Хеклъри-те – господари на грубата манипулция

Heskler е подставено лице в публиката, което тормози и обърква другите с въпроси, предизвикателства или дори с откровено пускане на информационен шум в дискусията. Ако хейтърите изнервят всички с злобата си, то хеклърите са техните ръководители. Те дават сигнал, схемата е отработена в „живи“ условия. Хеклърите крещат презрителни коментари при нечие изказване, прекъсват на определени места речта на някой, заглушавайки го с различни трикове и прийоми, зад които стои намерението да бламират диалога.

Множествената идентичност

Мнимият анонимник, скрит зад множество профили, може да имитира почти всичко – да формира у хората усещане за (фалшиво) мнозинство по определени въпроси, да сее заблуждения от всякакъв род и вид, да поддържа тези и кандидати, които не се радват на популярност и т.н. Тук манипулацията обслужва рефлексите придобити от гласуването и изборността – щом толкова хора са против „това и това“, значи то не заслужава внимание и те са прави. В същото време зад това мнимо мнозинство седин един, единствен човек.

Хакери и хакерство

Тежката форма на виртуално пиратство и саботаж. Влизат в действие, когато се заговори, че нещо важно и общественоразлично ще бъде поверено на програма и

Интернет обслужено. До техните услуги се прибъгва, когато в дневният ред на обществото попаднат теми като „електронно гласуване“ например.

Плагиати и плагиатстване

Явлението придоби чудовищни размери в електронна среда и изкушава много хора да представят чужди материали за свои за да градят фалшив авторитет. Целите могат да са най-различни, от маскиране на доказателства до откровена заблуда. Покрай радостта, че всичко в Интернет е свободно и безплатно, тук имаме едно класическо нарушение на авторски и сродни права, с размери на пандемия. Тенденцията информационните канали да са със свободен достъп и само с една регистрация, масово предизвиква истински погроми върху авторството. Но не е трудно да бъде открит плагиатстващия. Нови интелигентни форми за търсене вкл. на различни езици и по фрагментиран способ дават почти винаги резултат.

Спонтанната дезинформация

Резултат е от работа с остаряла и невярна информация, чиито рудиментарни форми изобилстват в Мрежата. Най-често предмет на подобни изкривявания са електронните енциклопедии като WIKИпедии и Wikimedia. Бързопроменящата се аргументативна и доказателствена база в науката и научните изследвания, състари и морално, и фактологически, много (да не кажа всички) области, и в пределно големи размери компрометира изводите основани на стари знания, утвърждавани в предишни, че и в сегашни (но по-стари) времена. Все пак шансът да се сблъскат стари с нови данни в Интернет е неизмеримо по-голям от фалшивият авторитет на една изкубила актуалността си книга.

Професионалната дезинформация

Организирана форма, известна като „машини за измислици“ реализирана като анонимни новинарски сайтове, целящи да представят мнима гледна точка и да склонят доверчиви читатели към спонтанна реакция, без посочване на проверима аргументация и достоверност. Най-често в тях няма упоменаване на редакционен екип и автори, т.е. те са анонимни. Да не говорим, че не са официално регистрирани в системата ISBN, ISSN и т.н. Обслужват определени пропагандни цели. Правото им на съществуване в Интернет не може да се осуети, но могат да попаднат в списък с адреси, който да бъде програмно закачен като филтър към браузери, който да предупреждава читателите за фалшив източник. Длъжен съм да предупредя, че без ясни критерии и регламентирана официална санкция в подобни филтри могат да попаднат и регулярни източници.

Фейк

Втори профил в реномиран сайт, съдържащ неверни данни и чужда снимка. Фейкът е различен от инкогнито профила. Използвайки спечелили доверие източници, тя е имитация на отдавна отглеждана в обикновената публика склонност да се вярва. Това е целеви профил, осигурил си „нормативен“ комфорт, чрез едва забележителна промяна на буква в името на домейна или трудно уловима разлика в графичното оформление. Често бъркат фейка с инкогнито профилите, зад които винаги стоят личности, които контактуват и изразяват смислени позиции, но държат да остават анонимни.

3.2. Инструментални средства за разкриване на манипулации

Събирането на информация винаги е било основна цел в Интернет. Извличането ѝ от търсещи програми отдавна не е никакъв проблем. Малко по-сложен, но не и невъзможен, е достъпът до личните имейли (особено ако са на Гугъл). Тогава какъв е проблемът да не бъде овладяна дезинформацията? Отговорът е във въпроса. И римското правило: Кому е изгодно?

Но потопа от дезинформация може да бъде овладян, ако защитата на Мрежата се превърне в общо задължение. Журналистите често копират (с малко редакция или превод) информации с висок вискозитет на потребителския интерес (шокираща и гъделичкаща емоциите). Тяхната професионална етика го допуска. Те не се грижат да проверяват достоверността на източника. За тях щом подобна информация се е появила в някоя новинарска платформа, това е достатъчно указание за достоверността ѝ?! Ако това е чуждоезичен източник, сработва и правилото, че щом сам подредиш чужд пъзел, той автоматично става твой?! Но напълно възможен е алгоритъм (вече има такъв, реализиран от група студенти на Масачузетския технологичен университет), който да проверява историите, споделяни във Facebook (например) на база достоверността на източника и на информация от други новинарски платформи, който е способен да ги маркира (поне) като проверени или непроверени.

Разпространението на фалшиви новини може да бъде преборено с Интернет технологии. Има достатъчно сполучливи опити за разобличаване на манипулациите навсякъде по света (вкл. в България) във вид на програмки – самостоятелни или приставки за брауъри, че даже бързи проверяващи (fact-checking) платформи, в които работят професионални журналисти.

Но ако потребителите са привлечени от фалшивите новини, а доставчиците им - от паричните знаци, защо двата онлайн мастодонта не поемат отговорност? Простият отговор е, защото са сред най-печелившите в рекламния онлайн бизнес! Защото самите те НЕ ПРОИЗВЕЖДАТ НОВИНИ, а са само касички за събиране на парсата. Те са, които печелят от потребителския интерес в надпревара за по-голям монопол върху разпространението на примамливи измислици. А е толкова просто:

“Facebook може да накаже страниците с фалшиви новини и да ги свали изцяло, а Google и другите големи в онлайн рекламната индустрия да спрат тези сайтове да се възползват от техните рекламни услуги”, казва Алексис Манцарлис от Poynter International Fact-Checking Network. За Google всичко това е добре дошло. Фредерик Филу, автор в авторитетния блог за медии и технологии Monday Note, пише, че Facebook е преди всичко “машина за реклами, при това фантастична”, техните приходи зависят от импресии, които пък идват от споделяния... най-вече на емоции и евтини атракции.

Но бедата има и друго лице – информационната война в киберпространството. Тя предоставя изключителен шанс за бизнеса на онлайн гигантите. Веднъж подушили големите пари, те няма да ги изпуснат. Добавянето на филтри за новини в Интернет ще им предостави права да решават каква информация да пускат и каква - не.

Медалът си има и обратна страна. Подобна промяна на Google и Facebook ще ликвидира алтернативната информация, защото другото име на филтър в Интернет е сляпа цензура. Нима не сме били свидетели на случаи, когато всички големи медии бъркат, а локален журналист или дори обикновен свидетел ни разкрива истината за дадено събитие? Как мислите, че биха се държали филтриращите алгоритми в такъв случай?

Голямата идея на Web 3.0, да кара компютрите да разбират хората, а не обратно – както беше досега, въведе в експлоатация онто-текста. В унисон с тези тенденции Google промени наскоро алгоритмите си за определени подсказки и търсения, по повод медийни публикации. Мартин Мур (2016, 7-15) споделя, че “трябва да търсим решения на проблема извън Facebook и Google, защото вече имаме проблеми с тяхната доминация“.

Но в крайна сметка всичко опира до образование. Твърде дълго у нас подценявахме липсата на образование, което да подготвя знаещи специалисти в областта на виртуалната публичност. Без значение дали става дума за журналистика, медийни комуникации, PR или виртуална култура. Нужно е да се институционализира разработването на алтернативни платформи (Делиберативен форум „Мегдан“ – <http://megdanbg.com> е опит в тази посока) като активна среда за споделяне и дискусии, определено обучение и дори разработка на още платформи за независима проверка на съдържанието. (В „Мегдан“ тази функция е поверена на модераторите).

Според доклад на Reuters Institute през последните десет години такива са се появили в повече от 50 държави от всички континенти. Според проучването има около 113 активни групи, а около 50 са стартирали през последните две години. Но „докато истината си обуе ботушите, лъжата е обиколила света“: проверката на фактите е побавен процес, а фалшивите новини имат нужда само от бомбастично заглавие, за да се разпространят светкавично. Затова филтрите трябва да работят преди, а не след събитието! Но злото вече е сторено. Трупането на доверие към виртуалната публичност е бавен процес. Журналистиката трябва да положи сериозни усилия, ако иска да възстанови доверието към себе си в онлайн условия. Това ме подсеца да кажа, че

медиите в „новите демокрации“ имат и допълнителния товар да открият вярното поведение, за да постигнат достойнството в работата си. Някои вече го правят - Poynter си партнират с Facebook.

Без образование всички казано дотук няма как да работи. Няма кой да изработи дори критерии за достоверност, за да препречват пътя на анонимните медии. Иначе на всички е ясно, че навлизането в публичната сфера не може да става по анонимен начин, особено за „производствени цехове“, които фабрикуват най-ценната стока – достоверни обществени новини. Достатъчно е да се разработи едно приложение-филтър за браузер. Ето и един пример - <http://mediascan.gadjokov.com/> Нарича се “Медийно око” и е на живеещият в Канада Красимир Гаджоков.

3.3. Правителствената отзивчивост

Е-демократията в световен мащаб осветли положените от някои правителства усилия в предлагане на начини за привличане на хората в публични дискусии и онлайн консултации, един все по-ярък белег на съвременната демокрация. Така те реагираха адекватно на „вечните демократични ценности“ – ангажираността си към гражданите и своята отговорност към резултатите от провежданата от тях политика. Този лакмус създава възможност всеки да прецени наличието на подобна практика у нас или да я сравни с тази в страната, където живее.

Съвременната демокрация счита за важно, хората да са в състояние да се включат в онлайн процеси за обсъждане, давайки шанс всеки сам да избере времето и мястото, от което и когато му е удобно. Направените съждения трябва да се зачитат, защото те не са против правителството, а ЗА него и неговата работа. Основните критики към правителството днес са около грижата да гарантира, че структурите му са способни да се справят с една по-голяма активност за участие на гражданското общество в обсъждане на общозначими проблеми. Това ще рече, че трябва да се погрижи за разработване и обслужване на надеждни виртуални платформи за подобни дискусии. Още едно основание за създаване на модели, подобни на този, който представям в този труд. Разбира се, нито управляващите персонално, нито институциите конкретно, биха могли да обслужват подобна връзка с гражданското общество в онлайн режим. Нужен е нов работен механизъм за нейното осъществяване и гарантиране. Но липсата на подобна връзка означава непрозрачна политика, подобна на сивата икономика. Нещо, което действително се случва.

С цел да гарантира прозрачност, навременна реакция и справедливост, както и да предостави гаранции, че въпросите ще се обсъждат демократично, по толерантен и продуктивен начин, ролята на посредниците, т.е. „говорителите“ на правителството и на неговите представителни организации, трябва да се уточни, регламентира и официално оповести. Законите, нормите и управленските актове се създават в съгласие с най-добрите идеи и аргументи за тях, което може да се случи в публично обсъждане, а не “да се спускат” и прилагат автоматично, защото в крайна сметка се плащат от народа.

Определено у нас липсват представи за модерните начини на комуникация между правителство и граждани. Липсва дори една-единствена платформа за подобен род обсъждане с гражданско участие. Няма кой да напише задание за разработка и да помисли за начините, по които може да се осъществява подобна връзка. Тя може да остане неясна и да се изпълнява примерно от модератор на онлайн дискусия, както това се случва в „Мегдан“. Ако последният е обучен и компетентен в ценностите на демократичните принципи и делиберацията, и владее аналитичните методи за оценка на изказваните във форума мнения, за какво му е да ангажира конкретно управленско участие? Гражданите се нуждаят от СИСТЕМА за управление, а не от връзки с тоя или оня. Ако има публична управленска система всеки компетентен в нейните механизми би могъл да я представлява, а по този начин и официалната правителствена политика, без да излага реалните участници в нея на опасността от зловредни манипулации, характерни за други „порести“ платформи в Мрежата. Тези новости следва да произтичат от перманентната правителствена грижа да се повишава ефективността на съществуващите законови права за достъп до информация, съхранявана от държавните органи. Гражданите трябва да имат право на ефективно, открито обсъждане и на задължителна управленска отзивчивост. Това са единствените ефективни защити срещу масовото подозрение за правителствена зависимост от различни корупционни схеми.

Трета глава

Делиберативен Интернет форум “МЕГДАН”

След анализът на извращенията с публичната комуникация в Интернет, пръснати из многобройни „онлайн машини за измислици“, представен в първа глава, стигнах до убеждението, че най-добрата защита от тази напаст са онлайн машини „за мъдрости“, които да събират и сортират мненията от една дискусия (или дори едно общуване) и въз основа на предимството на по-добрите аргументи, да предлагат общественозначими решения. Така се роди идеята за „Мегдан“. Форумът е качен в сайта на е-списанието на адрес www.megdanbg.com. Към него има образователен модул, който илюстрира концепцията му, онагледява зоните, в които могат да се записват мнения, както и съображенията те да бъдат разпределяни по стойност (ЗА или ПРОТИВ), както и по качество (Тези, Аргументи и Коментари).

Виртуалната платформа, която разработих в рамките на дисертацията предоставя обособени автономни зони, чийто брой варира от 3 до 5, в зависимост от хода на конкретната дискусия и главно от постиганите в нея резултати. Във всяка от зоните се разполагат различни по качество мнения, с които участниците обсъждат предварително заявена и разписана, с име и анотация, тема за делиберативни дискусии. Анотацията към предложената тема е задължителна. Тя следва да съдържа и работна хипотеза за решение по повдигнатата тема, очертаваща възможности участниците да заемат конкретна позиция спрямо нея.

Според интерфейса (външното им представяне), зоните имат своя относителна автономия т.е. авторите сами определят за коя от зоните е предназначено мнението им. Те сами избират от предложените им възможности, къде да го впишат. Крайната оценка за мястото на тяхното изявление обаче е на Модератора, който им дължи пояснения.

Вътрешното представяне на базата данни, която е достъпна само за админи и модератори позволява вторична обработка на въведените мнения, (сиреч записаните от участниците мнения в една зона са преносими в друга), стига модераторът да има сериозни основания за подобна операция. Той е с изключителни разпоредителски права в определена форум-тема. За целта е надлежно инструктуриран и оторизиран от админ-а на форума, в лицето на преподавател, който има най-висшите права – предоставя и отнема „пълномощното“ на модераторите.

Преди да получи право на участие всеки трябва да се регистрира. Всяка от зоните (без първата за темата и последната, обособена за записване на Общата позиция, ако се стигне до такава) е РАЗДЕЛЕНА в две сепарирани работни пространства, в които участниците въвеждат мнения по темата – показвайки недвусмислено, че с тях вземат страна ЗА или ПРОТИВ спрямо анонса предложен по темата!

4.1. „Философията на МЕГДАН“

Някой отваря тема – дава име и прилага кратък обяснителен текст, в който описва съдържанието ѝ – общественозначим проблем и своето лично аргументирано отношение по проблема, представен в анотация (резюме). То има за цел да обоснове къде се търси решение на повдигнатият проблем. Решението се ражда от изглаждане на противоречията, които съпътстват подобни проблеми, затова презентиранието на темата трябва да очертае различни позиции за решение или (най-малкото) да формулира въпрос. (Например: Да се изучава ли религия в училищата?).

Имаме още изисквания към представянето на една тема. Тя трябва да третира въпрос от общ (общественозначим), а не от личен интерес (за тези, които не знаят, че в обществото, личното е част от общото) и да предлага начин(и) за неговото решение. Задачата на делиберативната дискусия е да помогне на участниците, които изказват мнение, да изработят и (по възможност) приемат една обща позиция по въпроси повдигани в темите. (Теми, които не отговарят на това изискване се трият). Допуснатите теми чакат мненията и оценката на другите участници във делиберативния форум „Мегдан“ или получават такива вследствие на проведена жива дискусия. Това, което добавих в досегашните делиберативни дискусии на живо е, че изказваните там мнения се записват автоматично, чрез конвертираща говор в текст помощна програма и така, в реално време и на място попадат във Форума и върху тях могат да бъдат извършени начаса всякакви обработки от оторизиран модератор.

Де факто, под темата започват да „валят“ различни мнения. Ролята на програмата е да осигури възможности (работни полета) за разграничаване на мненията по стойност (спрямо темата) и по качество на публикуваните във форума лични позиции. Програмата разрешава още на обучени модератори да разпределят, според

компетенциите си, постъпващите мнения, с цел да увеличат шанса дискусиата да бъде успешна, сиреч участниците в нея да така да изясняват разбирането си, че да стигнат до обща позиция. За целта всички мнения трябва да бъдат категоризирани. Очаква се участниците да сторят това сами, в хода на записването на личните си мнения. Но техните „грешки“ се отстраняват от Модератор.

ОСНОВЕН ПОСТУЛАТ НА МЕГДАН Е, че няма една истина. Това не означава обаче, че една от изказваните позиции е текущо, максимално адекватна към обсъжданата тема и е най-приложима като начин да спомогне на участниците да анализират нещата, които съдържа дискутирания проблем. Затова създадох задължителни работни полета ЗА и ПРОТИВ, зависещи от мненията изказвани в хода на обсъждането на предложена тема и възможните ѝ решения.

Това ще рече, че всяко мнение, което бъде постнато, трябва задължително да попадне в една от двата основни под-форума „За“ или „Против“. (Мнение, което се опитва да хитрува с неутралността си, се трие от модератора).

Това е основно условие за писане на мнения:

Авторите им да определят еднозначно отношението си по тема с предложение направено за решаването ѝ. В най-крайният случай темата може да бъде поставена като въпрос, с два възможни и взаимноизключващи се отговора.

Ограниченията за авторите на мнения обаче не свършват дотук. Освен в зоните „за“ и „против“ те поставят мненията си или ще бъдат сортирани от модератор в 3 качествени нива.

Тези, респективно анти-тези
Аргументи, респективно контра-аргументи
Коментари „за“ и коментари „против“

Към всяко публикувано мнение ще се изискват доказателства, сиреч посочване на други източници потвърждаващи истинността на направените твърдения.

Като помощни материали взаимствахме част от методиката, разработена за обучение на редактори на материали, които се публикуват в Уикипедия. Методът, по който се оценяват публикациите там включва оценка на съдържанието (например липсата на доказателства се маркира по специален начин в качваните постове. Проявата на субективизъм се оценява като недостатък и се маркира по съответен начин. В „Мегдан“ са въведени обучителни примери, които ще помогнат на модераторите успешно да преценят дали дадено мнение е НЕУТРАЛНО, дали доказателствата са достатъчни и т.н.

Специално отношение имам към трето ниво мнения запазено за коментарите. Те се третира от модераторите като помощни материали, в които липсва формулирано съждение, а се обсъжда само чуждо съждение. В първата зона, където се натрупват идеи и доказателства, подобно поведение действа по-скоро като спам и се игнорира.

Коментарите могат да бъдат активирани (взети под внимание) в зоната на дестилация (микс зоната за трансформации на мнения), особено ако остават на противоположни спрямо останалите участници, убеждения, за да получат шанс да декларират съпричастност към една минала през дестилация обща позиция. Коментарите се вземат под внимание и при изготвянето на обща позиция.

4.2. Функциите на модератора

Модераторът може да трие несполучливи мнения (задължително тези, които съдържат обидни квалификации или такива, които с нищо не допринасят за обсъждането). Мнения, които съдържат ГЛЕДНИ ТОЧКИ, различни от тази представена в темата, ще бъдат оценявани в специализираната Първа зона на ТЕЗИ/АНТИТЕЗИ. Демонстрирането на различни гледни точки е сигурна гаранция за стабилна и богата основа за делиберативна дискусия. Освен, че стимулират различно мислене и разнообразие в подходите към решаване на проблем, в тази първа степен от нивата за дискусия зона, оборваме или защитаваме основните положения, върху които е изградена Темата.

Модераторът не може да изразява предпочитания. За него е еднакво правилно дали позитивен (спрямо постулата издигнат от темата) аргумент ще убеди негативния си двойник или ще се случи точно обратното. За модератора е важно „високото напрежение“ да предизвика „дестилация“, която да доведе до трансформация в полза на по-добрият аргумент. Ако подобно нещо се случи (едно мнение се съгласява в полза на друго), то трябва незабавно да бъде обявено в зона 4 – Обща позиция (финал на дискусията), а „победеното“ мнение да бъде изтрито. Всъщност то ще продължи да съществува, но авторът му ще си остане анонимен, докато победителят ще бъде разкрит.

Обучителен модул за модератори <http://megdanbg.com/obrazovaten-modul/>

Мненията, които участниците в делиберативната дискусия пишат в първите 2 зони, трябва да имат категорична ориентация ЗА и ПРОТИВ изказаните в темата постановки на проблема или на предложението, с което тя (евентуално) предлага за решаване поставен от нея общозначим проблем.

В първите две зони (1 и 2) участниците са призовани да предлагат свои тези и аргументи (посочвайки източници и доказателства) по предварително зададена им тема, за да демонстрират своята ПОЗИЦИЯ и начин на мислене по Предмета на дискусията. Затова в тези зони не се допускат лични нападки и каквито и да са форми на пререкания между участващите.

Последните са призовани да се съсредоточат върху дискутираният проблем, а не върху казаното от други участници. Едва когато се натрупат достатъчно съждения по темата, на друго ниво „се вдига завесата“. Това се прави, за да се ограничи до минимум рекламирането на лични/частни интереси (нещо, уви, твърде срещано в социалните мрежи и съзвучно с нашенския манталитет). Базата, върху която се разгръща

делиберативния форум „Мегдан“ цели да стимулира нов тип социално мислене, рационално съждение и публично посочване на общото благо.

Независимо че още на това ниво на дискусия могат да се появят мнения, които недвусмислено показват свързаност помежду си, търси се форма да се запази автономията на участниците. Едва в микс зона 3, задачата ще бъде променена, там ще се търси трансформиране на противоречащи си мнения (вече класирани и подредени в зона: тези-антитези, зона: аргументи-контрааргументи и зона: коментари за-против).

Със Зона 3 (микс зоната) започва опит за постигане на консенсус, заради изработката на Обща позиция (обособена е специална зона за вписването ѝ) относно възможностите за решаване на дискутирания проблем. Технически и тази зона запазва деленето „За“ и „Против“, но поведението на участниците (и Модератора) се променя – търси се повече от всякога трансформиране на мненията в полза на по-добрият аргумент, с цел договаряне на обща позиция. В този смисъл дори мненията не могат да се разглеждат като противоречиви, а като мнения, които трябва да бъдат склонени в полза на общо консенсусно решение.

Работата на Модераторът в микс зоната е да подбере антагонистичните двойки мнения, със съотносимо съдържание помежду им. Достъпът до този подбор ще се предлага и на самите участници, но ще протича под контрола и санкцията на Модератора на дискусията. Той е последната инстанция.

Ясно е, че антагонистични двойки са съотносими мнения (тези, аргументи и коментари) попаднали в различните „графи“ (за и против). Между тях започва ПРЯК ДИАЛОГ. Целта му е да трансформира по-слабите откъм аргументация (респективно доказателства, лични пристрастия и т.н.) мнения в полза на по-добрите. Критериите, по които може да стане това са ИСТИННОСТ (задълбочена проверка на доказателствата в полза на твърдението), СПРАВЕДЛИВОСТ (равно отношение спрямо всички засегнати от проблема и спрямо каузата), СОЦИАЛЕН ИЗБОР (решение в полза на общото благо, а не обслужващо частни интереси), АДЕКВАТНОСТ (спрямо новата парадигма и нейната съвременна технологична основа), ЛОГИКА (очевидно в едни мнения има повече смисъл от други) КАЧЕСТВО (оценка спрямо текущият стандарт и културно ниво) и НЕУТРАЛНОСТ (стилът на описание, респ. оценка не бива да допуска вземането на страна/лично отношение към предявяваните твърдения)

Заключение

„Мегдан“ ми позволи да въведе в практиката една ценна придобивка, на която е способна само онлайн платформа за делиберативна дискусия. Като всяка електронна реализация, тя допуска лесно и безпроблемно редактиране, което живата дискусия не би могла. Онлайн допитването съчетано с редактирането ми позволи да осъзная практически и да проиграя виртуално цялата философска методология за публичната делиберация, резултат от наблюдения, анализи и съждения почерпани и от публичната сфера,

Същевременно тя ме сроди с всички екстри, които онлайн платформите наложиха като стандарт в общуването основано на виртуалната публичност. Младата аудитория вече има информационна грамотност и все по-укрепващи навици за работа с различни програмни продукти. В техния стандарт за изработка има място за основни указания, които се превръщат в изисквания за работа с всяка платформа. Въпрос на информационна компетентност е концепцията на „Мегдан“ да бъде представена в две степени – за участници (front-end) и за администратори (back-end). В тези две нива протичат всички условия за работа – въвеждащи указания, помощни указания, настройки, редактиращи функции и т.н.

Какво е **общественозначим проблем**, например? Далеч не всички теми и коментари в Интернет обсъждат подобни теми. Вземете Фейсбук. Там общественозначимите теми (почти) отсъстват, респ. не се обсъждат. Няма я и смислената диалогичност. Защо? Защото хората масово се опитват да демонстрират разбирането си за социум и социално поведение под шапката на социална мрежа. Защото там условията допускат манипулации с цел обезсилване – много празнословни коментари, емоции на показ и цялата комуникационна енергия изтича на вятъра... Въпросът е ние какво искаме и как можем да го постигнем? Автентично обсъждане между равностойни участници на общественозначим проблем. Затова първото условие и изискване към модератор на „Мегдан“ е да прецени дали предлагана тема е общественозначима, защото темите, които не попадат в този обseg са неизмеримо повече, а хората още се лутат. Да, нищо ново, въпросът е ние какво искаме и как да го постигнем? Автентично обсъждане между равностойни участници на общественозначим проблем.

Първото условие пред модератор на „Мегдан“ е да изисква и прецени дали предлагана тема е общественозначима, защото Фейсбук доказва, че темите, които не попадат в този обseg са неизмеримо повече.

Дискусията не е диалог, въпреки че следва да е диалогична. Още по-малко е монолог или... говорилня. С тези драстични определения искам да посоча, че дискусията се води по същество, а това значи по Темата и участниците са призовавани да разсъждават по нея, а не да разговарят помежду си.

Практиката недвусмислено посочи, че условието за успеваемост в една дискусия по общественозначими проблеми са критериите, които ръководят мненията в нея. Защо? Защото автентично обсъждане, което не обследва критерийната база, от която изхожда едно публикувано мнение лесно може да бъде компрометирано, ако тя е остаряла и преоценена в модерния свят. Иначе липсата на критерии е лесно обяснима. За страни в преход, опитващи се да реформират общественно-политическите си системи това е често срещано явление, породени от реален сблъсък на стари с актуални позиции. Ако не си наясно по какви критерии ще разработваш подходите за решение на конкретен проблем, то тогава по какъв начин и как въобще мислиш, че можеш да го решиш?

Изготвянето на актуални, справедливи и общоприемливи критерии, по които да се обсъжда който и да е проблем, е важна, главна посока в една дискусия. Затова усилията на обсъждащите в първи етап от дискусиите, трябва да се съсредоточи върху изработката на критерии, върху които ще се разрази дебата. Едва след това, спорещите се могат да се впускат в дебатиране върху съществуването на спора.

Без съблюдаване на правилото за ненасилственото предимство на ПО-ДОБРИЯТ аргумент, няма качествени решения!

Вън от процедурата извлечена от философската методология, „Мегдан“ добави свои методи за доказване на по-добрия аргумент

А. Проверявай достоверността на източниците

Б. Следи за делата зад думите

В. Използвай оценъчната система и сортирането, което осигурява платформата

Опитът да извървя целият път от (опознаването на) една абсолютавритетна философска методология до нейното внедряване в оригинална виртуална платформа (делиберативен форум „Мегдан“) считам за основно постижение на дисертацията. Още повече, че той засяга особено важен социален и политически проблем, назрял в българската публична сфера.

Анализът на виртуалната публичност и форумите, в които тя се реализира открил сериозен проблем в образованието, където тя е оставена „по подразбиране“, а много учебни дисциплини и специалности трябваше да усвояват очевидните структурни промени настъпили в тази сфера. Без подходящо образование няма как да се работи ползотворно в общественния сектор. Тази е причината да се ориентирам към разработването на дисертацията като образователна методика и подходи за нейното преподаване и изучаване.

Изучаването на действителното положение, в което се намира българската (виртуална) публична сфера ми донесе ценни наблюдения, които, надявам се, анализирах сполучливо и представих с цената на ново знание за състоянието, в което се намира гражданското ни общество. Това има особена цена, защото наследните му недостатъци още пречат за култивирането на друг начин на мислене и поведение. Констатациите, че то е незряло за достъпа и свободите на изразяване, които получи даром ми послужиха за една концепция отчитаща методите и стъпките, които трябва да се предприемат, за да заслужи право на комуникативно овластяване.

5.1. Приноси

1. Идентифицирал съм по обоснован начин философска методология – тази на публичната делиберация, която има характеристиките, необходими за борба с манипулациите на публичната комуникация в Интернет. При пренасянето на философските идеи във виртуалната публичност съм постигнал съответствие между философски и виртуални инструменти за опазване и гарантиране на легитимността на дискусионната процедура, респ. на взетите чрез нея решения.

2. Анализът на начините за манипулиране и дезинформация, особено популярни напоследък в нашата публична сфера, формулирах и подредих в списък, който нарекох „враговете с мрежов билет“. Той проследи, оцени ролите и посочи аналози известни от

традиционното състояние на публичната сфера, облечени днес във виртуални одежди. Посочих и конкретни средства за защита, която би подобрила решително „екологията” в Мрежата. Този принос е ориентиран към практически действия за превръщането на публичната сфера в легитимна среда за обсъждане и откриване на общоприемливи позиции при разработката и приемането на общественозначими норми и социални факти.

3. Принос към усъвършенстване на механизмите на публично легитимиране на норми и обществено значими практики е също разработената и внедрена в делиберативен форум „Мегдан“ система за оценка на мненията, осигуряваща условия за прилагане на правилото за „ненасилственото преимущество на по-добрия аргумент”, основен принцип в теорията на публичната делиберация. Двустепенното оценяване на всяко постъпило мнение – веднъж заради позицията, която то заема спрямо основната теза дефинирана в темата и придружаващият я анонс и втори път (същинска оценка) според качеството на постъпващите съждения спомага за осъзнаването на мисловната дейност в полза на дискуссионното поле, в което тя ще се изявява. Отделянето на коментари, в които липсва формулировка на собствено послание, а само мнения относно нечие чуждо съждение, от съществената част в една дискусия подсказва за ясното разграничение от лично-социално откривано до баналност в социалните мрежи и предпоставките за култивиране на общественото съзнание, с цел изграждането му до степен да функционира като публичен разум, годен да практикува обществено ориентиран и действащ в обща полза начин на мислене, способен да търси, открива и предлага решения.

4. Обособяването на специфична методика за обучение на специалисти в организирането и провеждането на делиберативни дискусии, създаването на точно дефинирани знания и умения за модератори съществено улеснява практическото приложение на методите на публичната делиберация за борба с манипулациите в Интернет. Ориентирането както на образователния модул, така и на самият Делиберативен форум „Мегдан“ за практическа употреба в образователни курсове описани в дисертацията създават реална възможност за навлизане на идеите на автентичните дискусии в публичността. Спомага за осъзнаване на комуникационната сила, а чрез нея и на по-добрите аргументи, единствен път към сполучливи общественозначими и легитимни норми и социални факти в гражданското общество. Не на последно място създаването на дееспособна форма (е-списание), в което да се обсъждат и публикуват проблеми на публичната делиберация доизгражда един цялостен виртуално обезпечен комплекс, способен да се превърне в средище за една Делиберативна мрежа.

И ако има виртуална философия - клон от философията, който се занимава с формализиране на философски концепции, методологии и идеи, за превръщането им в програмни продукти, с цел подпомагане обучението и всеобщо ограмотяване, чрез виртуалната публичност, то можем да считаме, че сме положили основите ѝ у нас.

Библиография

- Alexander, Cynthia. *Digital Democracy: Policy and Politics in the Wired World*, Published December 24th 1998 by Oxford University Press, USA http://goodreads.com/book/show/327763/Digital_Democracy (accessed 5.9.2016)
- Andreasson, Kim. (ed.) *Digital Divides: The New Challenges and Opportunities of e-Inclusion*. Boca Raton FL: CRC Press, 2015.
- „A Citizen's Guide To Vermont Town Meeting". July 2008, Vermont League of cities & towns <http://vlct.org/events-news-blogs/advocacy-blog/town-meeting-day/> (accessed 17.10.2016)
- Archibugi, Daniele and David Held, *Cosmopolitan Democracy: Paths and Agents*, ISA Annual Convention 2011, MONTREAL, MARCH 16-19, 2011, GLOBAL GOVERNANCE: POLITICAL AUTHORITY IN TRANSITION, Panel Cosmopolitan Global Governance and the Role of the State. http://danielearchibugi.org/downloads/papers/Archibugi_and_Held_Paths_and_Ways.pdf (accessed 14.12.2016)
- Archibugi, Daniele, *The Global Commonwealth of Citizens: Toward Cosmopolitan Democracy*, eBook | ISBN: 9781400829767, <http://press.princeton.edu/titles/8737.html> (accessed 9.12.2016)
- Barak, Aharon, *The Judge in a Democracy*, eBook | ISBN: 9781400827046, [<http://press.princeton.edu/titles/8145.html>] (accessed 8.9.2016)
- Benn, Neil and Ann Macintosh. “Argument Visualization for eParticipation: Towards a Research Agenda and Prototype Tool”, Conference In Electronic Participation, Institute of Communications Studies, University of Leeds.
- Benhabib, Seyla. “Toward a Deliberative Model of Democratic Legitimacy” In *Democracy and Difference*, edited by Seyla Benhabib, Princeton: Princeton University Press, 1996.
- Benhabib, Seyla. “The Claims of Culture”. Princeton: Princeton University Press, 2002.
- Benhabib, Seyla. “On the Public Sphere, Deliberation, Journalism and Dignity” Seyla Benhabib interviewed by Karin Wahl-Jorgensen <http://www.resetdoc.org/story/00000000965> (accessed 7.7.2015)
- Besson, Samantha and José Luis Martí: *Deliberative Democracy and its Discontents*, Burlington VT: Ashgate, 2007
- Buccus, Imraan, Article on direct democracy, The South African Civil Society Information Service, Themercury.co.za., 17 January 2010
- Budge, Ian "Direct democracy". In Clarke, Paul A.B. & Foweraker, Joe. *Encyclopedia of Political Thought*. Taylor & Francis, 2001.
- Bernard Manin. *Principles of Representative Government*. Cambridge, Cambridge University Press, 1997.
- Beramendi, Virginia, and Jennifer Somalie. *Direct Democracy: The International Idea Handbook*. Stockholm, Sweden: International IDEA, 2008. <http://www.eods.eu/library/IDEA.Direct-DemocracyEN.pdf> (accessed 14.10.2016)
- Bohman, James. *Public Deliberation*. Cambridge, MA: The MIT Press, 2000.
- Breese, Elizabeth Butler, “Mapping the Variety of Public Spheres”, New Haven, Yale University Press, 2011.
- Brundige, Jennifer. “Toward a Theory of Citizen Interface with Political Discussion and News in the Contemporary Public Sphere”, *International Journal of Communication*, vol. 4 (2010)
- Castells, Manuel. *The Power of Identity*. Malden, MA: Blackwell Publishers, 1997.
- Cavalier, Robert, Miso Kim and Zachary Sam Zaiss. “Deliberative Democracy, Online Discussion, and Project PICOLA (Public Informed Citizen Online Assembly). In *Online Deliberation. Design, Research and Practice*, edited by Todd Davies and Seeta Peña Gangadharan, 71 – 82. Stanford: CSLI Publications, 2009.
- Chung-pin Lee; Kaiju Chang; Frances Stokes Berry, "Testing the Development and Diffusion of E-Government and E-Democracy: A Global Perspective". *Public Administration Review*. CIRI “Human Rights Data Project”, website, <http://www.humanrightsdata.com/> Accessed 25 October 2015
- Cloud, Dana L. *Control and Consolation in American Culture and Politics: The Rhetoric of Therapy*. SAGE

- Publications, Inc; 1 edition (November 26, 1997)
- Cohen, Joshua, Democracy and Liberty, In: Elster, J. (ed.) *Deliberative Democracy*, Cambridge University Press, 1998, online pub. June 2012
- Cohen, Joshua. "Procedure and Substance in Deliberative Democracy" In *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*, edited by James Bohman and William Rehg, Cambridge MA, The MIT Press, 1997.
- Cohen, Joshua. "Pluralism and Proceduralism" *Chicago-Kent Law Review* 69 (1994)
- Cohen, Joshua *Philosophy, politics, democracy: Selected papers*. Cambridge: Harvard University Press, 2009
- Christopherson, Kimberly. "The Positive and Negative Implications of Anonymity in Internet Social Interactions: 'On the Internet, nobody knows you're a dog.'" *Computers in Human Behavior* 23, 2007.
- Dahl, Robert,. *Democracy and its Critics*. New Haven: Yale University Press, 1989
- Dahl, Robert A.; Shapiro, Ian; Cheibub, José Antônio (2003). *The democracy sourcebook, Deliberative democracy book with essays of reason and politics*, в pdf на адрес:
http://www.sze.hu/~smuk/Nyilvanossag_torvenyek_CEE/Szakirodalom/Deliberat%C3
- Dahlgren, Peter. "Introduction." In *Communication and Citizenship: Journalism and the Public Sphere*, edited by Peter Dahlgren and Colin Sparks, 1 – 26. London: Routledge, 1991.
- Davies Todd & Seeta Peña Gangadharan (eds.), *Online Deliberation: Design, Research, and Practice*, CSLI Publications/University of Chicago Press, 2009
- Davies Todd, Brendan O'Connor, Alex Cochran, Jonathan J. Effrat, Andrew Parker, Benjamin Newman and Aaron Tam. "An Online Environment for Democratic Deliberation: Motivations, Principles, and Design" In *Online Deliberation. Design, Research and Practice*, edited by Todd Davies and Seeta Peña Gangadharan, University of Chicago Press, 2011
- Detev, J., *Cultural heritage for virtual people* (2015), New York University International conference, https://www.academia.edu/10966347/Cultural_heritage_for_virtual_people
- Diamond, L. and Morlino, L., *The quality of democracy* (2016). In Diamond, L., *In Search of Democracy*. London: Routledge.
- Downs, Anthony, *An Economic Theory of Democracy*. Harpercollins College, (1957) Dworkin, Ronald. *Is Democracy Possible Here?* Princeton: Princeton University Press, 2006,
- Eckert, Stine and Kalyani Chadha. "Muslim Bloggers in Germany: an Emerging Counterpublic", *Media, Culture & Society* 35, no. 8, 2013
- Eliasoph, Nina. *Avoiding Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998
- Elsadda, Hoda. "Arab Women Bloggers: The Emergence of Literary Counterpublics", *Middle East Journal of Culture and Communication*, 2010 (2)
- Elster, Jon. "Introduction" In *Deliberative Democracy*, edited by Jon Elster, Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- Ercan, S.A. 'Deliberative democracy', in: D. Phillips (ed.), *Encyclopedia of educational theory and philosophy*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, 2014
- Ethan Leib, J. "Can Direct Democracy Be Made Deliberative?", *Buffalo Law Review*, Vol. 54, 2006, "Mere Opinion Sharing" (PDF) - <https://pdfs.semanticscholar.org/6b72/b647b557ee6370fc6defba507f36a38570ba.pdf> (accessed 23 October 2014)
- Everdell, William R.. *The end of kings: a history of republics and republicans*. Chicago: University of Chicago Press. 2000.
- Farrell, Henry. "The Consequences of the Internet for Politics" *Annual Review of Political Science* 15, 2012
- Fenichel Pitkin, Hanna. "Representation and democracy: uneasy alliance". *Scandinavian Political Studies*, September 2004, Book 4.
- Festenstein, Matthew. "Deliberation, Citizenship and Identity" In *Democracy as Public Deliberation*, edited by Maurizio Passerin d'Entrèves, Manchester: Manchester University Press, 2002
- Fishkin, James S. *When the People Speak: Deliberative Democracy and Public Consultation*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Fishkin, J. S., & Luskin, R. C. *Experimenting with a democratic ideal: Deliberative polling and public opinion*. Acta Politica, Cambridge University Press, Cambridge, 1998

- Folami, Akilah, Using the Press Clause to Amplify Civic Discourse Beyond Mere Opinion Sharing, *Temple Law Review*, Vol. 85, No. 2, 2013 https://papers.ssrn.com/sol3/cf_dev/AbsByAuth.cfm?per_id=437138 (accessed 8.11.2016)
- Fraser, Nancy. *Unruly Practices: Power, Discourse, and Gender in Contemporary Social*, Publisher, University of Minnesota Press, 1989
- Freedom in the World 2015, Freedom House. (accessed 6 April 2015)
- Garret, Elizabeth. "The Promise and Perils of Hybrid Democracy". The Henry Lecture, University of Oklahoma Law School, October 13, 2005
- Garnham, Nicholas. "The Media and the Public Sphere" In *Habermas and the Public Sphere*, edited by Craig Calhoun, Cambridge MA: The MIT Press, 1992.
- Gerhards, Jürgen and Mike S. Schäfer. "Is the Internet a Better Public Sphere? Comparing Old and New Media in the USA and Germany." *New Media Society* 12, (2010).
- Greider, William. *Who Will Tell the People?* New York: Simon and Shuster, 1992.
- Gripsrud, Jostein. "Scholars, Journalism, Television – Notes on Some Conditions for Mediation and Intervention." In *Television and Common Knowledge*, edited by Jostein Gripsrud, 34 – 52. London and New York: Routledge, 1999.
- Gutmann, Amy, and Dennis Thompson, *Why Deliberative Democracy?* Princeton University Press, 2002.
- Hague, Barry N. and Brian Loader. (eds.) *Digital Democracy*. London: Routledge, 1999.
- Haines, Russell, Jill Hough, Lan Cao, Douglas Haines. "Anonymity in Computer-Mediated Communication: More Contrarian Ideas with Less Influence." *Group Decision and Negotiation*, 23 (2014).
- Hartz-Karp, Janette and Brian Sullivan. "The Unfulfilled Promise of Online Deliberation." *Journal of Public Deliberation* 10, no. 1, 2014
- Habermas, Jürgen. *Between Facts and Norms*. Cambridge MA: The MIT Press, 1996.
- Habermas, Jürgen. *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*. Cambridge MA: The MIT Press, 1991.
- Habermas, Jürgen. "Political Communication in Media Society: Does Democracy Still Enjoy an Epistemic Dimension? The Impact of Normative Theory on Empirical Research." *Communication Theory* 16 (2006)
- Habermas, Jürgen. *Religion in the Public Sphere*, lecture presented at the Holberg Prize Seminar. 2005 www.holbergprisen.no/images/materiell/2005_symposium_habermas.pdf#nameddest=habermas , (accessed 5. 10. 2015)
- Hénaff, Marcel; Strong, Tracy B. *Public space and democracy*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 2001.
- Helbig, Natalie; Ramon J. Gil-Garcia. "Understand the complexity of electronic government: Implications from the digital divide literature". *Government Information Quarterly* (accessed 3 December 2015)
- Held, David, *Democracy and the Global Order*, Princeton, Princeton University Press, 1995.
- Hendriks, Carolyn M. "Deliberative governance in the context of power." *Policy and Society* 28, no. 3 (2009)
- Hess, Jacob Z. and Nathan R. Todd. "From Culture War to Difficult Dialogue: Exploring Distinct Frame for Citizen Exchange about Social Problems, *Journal of Public Deliberation*, Vol. 5, issue 1
- Hindman, Matthew. *The Myth of Digital Democracy*. Princeton: Princeton University Press, 2009.
- "HUMAN RIGHTS IN 2011: THE CIRI REPORT". CIRI Human Rights Data Project. August 29, 2013.
- Jordan, Tim. *Cyberpower: The Culture and Politics of Cyberspace and the Internet*. London: Routledge, 1999
- Kies, Raphaël, *Promises and Limits of Web-deliberation*. New York: Palgrave Macmillan, 2010.
- Kimber, Richard. "On democracy". *Scandinavian Political Studies* (September 1989)
- Kirk, Michael. "Annual International Human Rights Ratings Announced". University of Connecticut, (December 10, 2010)
- Komito, L.. *Community and inclusion: The impact of new communications technologies*. *Irish Journal of Sociology*, 16(2), (2007)
- Lafont, Christina. "Is the Ideal of a DD Coherent?" In *Deliberative Democracy and its Discontents*, edited by José Luis Martí and Samantha Besson, 3 – 26. Burlington VT: Ashgate, 2006

Langman, Lauren. "From Virtual Public Spheres to Global Justice: A Critical Theory of Interneted Social Movements." *Sociological Theory* 23, no. 1 2005

Lev-On, Azi and Bernard Manin. "Happy Accidents: Deliberation and Online Exposure to Opposing Views." In *Online Deliberation. Design, Research and Practice*, edited by Todd Davies and Seeta Peña Gangadharan, Stanford: CSLI Publications, 2009.

Makariev, Plamen – Cultural rights and deliberative policy, *Journal of Public Deliberation*, 2013/2.

Makariev, Plamen, *The Public Legitimacy of Minority Claims: A Central/Eastern European Perspective*, London and New York, Routledge, 2016.

McCann, Bryan J. "Queering Expertise: Counterpublics, Social Change, and the Corporeal Wexler, Mark N." "Rachel Carson's Toxic Discourse: Conjectures on Counterpublics, Stakeholders and the 'Occupy Movement'." *Business and Society Review* 118, no. 2, 2013

Mccallum, Richard. "Micro Public Spheres and the Sociology of Religion: An Evangelical Illustration" *Journal of Contemporary Religion* 26, no. 2 (2011)

McChesney, Robert W. *Digital Disconnect: How Capitalism is Turning the Internet Against Democracy*. New York: The New Press, 2013.

Moore, Martin. "Tech Giants and their civil force", King college London <http://www.kcl.ac.uk/sspp/policy-institute/cmcp/tech-giants-and-civic-power.pdf>

Muhlberger Peter. "Human Agency and the Revitalization of the Public Sphere." *Political Communication* 22, no. 2 (2005)

O'Flynn, Ian. "Deliberative Democracy for a Great Society." *Political Studies Review* 13, no. 2 2015

Oral, Behçet "Computers & Education: The evaluation of the student teachers' attitudes toward Internet and democracy." *Dicle University*, Volume 50, Issue 1: 2008

Papadopoulos, Yannis and Philippe Warin. "Are innovative, participatory and deliberative procedures in policy making democratic and effective?" *European Journal of Political Research* 46, no. 4, 2007

Polletta, Francesca. "Just Talk: Public Deliberation After 9/11" *Journal of Public Deliberation* 4, no. 1, 2008

"Press Freedom Index 2014", *Reporters Without Borders*, 11 May 2014

Preuss, U. K., "Perspectives of Democracy and the Rule of Law", *Journal of Law and Society*, 18:3, 1991.

Price, Vincent. "Citizens Deliberating Online: Theory and Some Evidence." In *Online Deliberation. Design, Research and Practice*, edited by Todd Davies and Seeta Peña Gangadharan, Stanford: CSLI Publications, *Public Affairs* 8, 2005

Rawls, John. "The Idea of Public Reason Revisited." *University of Chicago Law Review* 64, no. 3, 1997

Rossi, Enzo. "Legitimacy, Democracy and Public Justification: Rawls' Political Liberalism Versus Gaus' Justificatory Liberalism" *Res Publica* 20, 2014

R. Po-chia Hsia, Lynn Hunt, Thomas R. Martin, Barbara H. Rosenwein, and Bonnie G. Smith, *The Making of the West, Peoples and Cultures, A Concise History, Volume I: to 1740*, Boston and New York: Bedford/St. Martin's, 2007.

Ryfe, David M. "Does Deliberative Democracy Work?" *Annual Review of Political Science* 8, 2005.

Sandel, Michael. *Democracy's Discontent*. Cambridge MA: Harvard University Press, 1996.

Schiller, Herbert. *Information Inequality*. New York: Routledge, 1996.

Shirky, Clay. "The Political Power of Social Media: Technology, the Public Sphere, and Political Change" *Foreign Affairs* 90, no. 1, 2011

Schumpeter, Joseph. *Capitalism, Socialism, and Democracy*. Harper Perennial, 1950.

Scruton, Roger "A Point of View: Is democracy overrated?". *BBC News (BBC)*, (9 August 2013).

Susskind, Lawrence. "Arguing, Bargaining and Getting Agreement" In *The Oxford Handbook of Public Policy*, edited by Michael Moran, Martin Rein, Robert Goodin, Oxford: Oxford University Press, 2006.

Simone, Maria. "CODEPINK Alert: Mediated Citizenship in the Public Sphere" *Social Semiotics* 16, no. 2, 2006

Squires, Judith. "Deliberation and Decision Making: Discontinuity in the Two-Track Model." In *Democracy as Public Deliberation*, edited by Maurizio Passerin d'Entrèves, Manchester: Manchester University Press, 2002.

Springer, Simon, "Public Space as Emancipation: Meditations on Anarchism, Radical Democracy, Neoliberalism and Violence". *Antipode, The radical Journal of Geography*, 30, November 2010

Stromer-Galley, Jennifer, Lauren Bryant and Bruce Bimber. "Context and Medium Matter: Expressing Disagreements Online and Face-to-Face in Political Deliberations." *Journal of Public Deliberation* 11, no.1, 2015
Sunstein, Cass. *Republic.com*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2001.

Swaine, Lucas. "Deliberate and Free. Heteronomy in the Public Sphere." *Philosophy & Social Criticism* 35, no. 1-2, 2009

Tibi, Bassam, *The Sharia State: Arab Spring and Democratization*

http://pages.uoregon.edu/koopman/courses_readings/dewey/dewey_creative_democracy.pdf (accessed 11.5.2016)

Tonn, Marie Boor. "Taking Conversation, Dialogue, and Therapy Public." *Rhetoric and Public Sphere*, edited by Peter Dahlgren and Colin Sparks, London: Routledge, 1991.

Urbinati, Nadia "2". *Representative Democracy: Principles and Genealogy*. The University of Chicago press books, October 1, 2008.

Urfalino, Philippe. "The Rule of Non-Opposition: Opening Up Decision-Making by Consensus" *The Journal of Political Philosophy* 22, no. 3, 2014

Van Eemeren, Frans H. And Rob Grootendorst. *A Systematic Theory of Argumentation. The Pragma-Dialectical Approach*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004

Van Gelder, Tim. "Cultivating Deliberation for Democracy." *Journal of Public Deliberation* 8, no. 1, 2012

Vincent Golay and Mix et Remix, *Swiss political institutions*, Éditions loisirs et pédagogie, 2008.

Williamson, Abigail and Archon Fung. *Mapping Public Deliberation. A Report for the William and Flora Hewlett Foundation*, Cambridge MA: Taubman Center for State and Local Government, John F. Kennedy School of Government, Harvard University, 2005

Wall, Derek. *Babylon and Beyond: The Economics of Anti-capitalist, Anti-globalist and Radical Green Movements*. London: Pluto, 2005.

Weiksner, Michael. "e-thePeople.org: Large-Scale, Ongoing Deliberation" In The Tambouris, Ann Macintosh, and Hans de Bruijn, *Third IFIP WG 8.5 International Conference, ePart 2011*, Heidelberg: Springer, 2011.

Кант, Имануел Кант. „Към вечния мир“: Философски проект, София, Издателство на БАН, 1993

Макариев, Пламен Макариев, *Малцинствени политики и делиберативна демокрация*, София, Изток-Запад, 2009